

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

İsmayılov Vüqar Həsən oğlu

“Milli sığorta bazarı və onun səmərəliliyinin artırılması problemləri”

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Sığorta İşinin Təşkili”

Elmi rəhbər:

i.u.f.d Məmmədova G.Q

Magistr proqramının rəhbəri:

UNEC fexri prof. A.M.Kərimov

Kafedra müdiri: i.e.d prof. Ələkbərov Ə.Ə

Bakı 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. SIĞORTANIN ƏSAS ANLAYIŞLARI, SIĞORTA BAZARI VƏ ONUN SOSIAL-İQTİSADI MAHIYYƏTİ.....	7
1.1. Sığortanın iqtisadi məzmunu və formalaşmasının nəzəri əsasları.....	7
1.2. Sığorta bazarının mahiyyəti, milli sığorta bazarı və onun fəaliyyət mexanizmi.....	15
1.3. Sığorta bazarında risklərin idarə edilməsi və təsnifatı.....	22
FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA SIĞORTA SİSTEMİ VƏ MİLLİ SIĞORTA BAZARINDA MÖVCUD VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ.....	29
2.1. Ölkəmizin milli sığorta sisteminin formalaşması və sığorta fəaliyyətinin təşkili.....	29
2.2. Milli sığorta sistemində sığorta bazarının strukturu və rolu.....	37
2.3. Azərbaycanda sığorta bazarının mövcud vəziyyətinin təhlili və inkişaf problemləri	44
FƏSİL III. MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ SIĞORTA BAZARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ ONUN SƏMƏRƏLİLİYİN ARTIRILMASI PROBLEMLƏRİ.....	50
3.1. Müasir dövrdə ölkəmizdə sığorta sistemi və milli sığorta bazarının inkişaf istiqamətləri	50
3.2. Milli sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və onun səmərəliliyinin artırılması problemləri	56
3.3. Azərbaycanda milli sığorta bazarında səmərəliyin artırılması istiqamətində xarici təcrübədən istifadə və beynəlxalq sığorta bazarlarının bu sahədə fəaliyyəti	62
Nəticə və təklif.....	71
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə sığorta sahəsində həyata keçirilən islahatlar, eləcə də sığorta münasibətlərinin inkişafı, sığortanın təşkili prinsiplərinin həyata keçirilməsi, ümumilikdə sığorta bazarının formalaşması və inkişafı milli sığorta bazarındakı səmərəliyin artırılması nöqtəyi nəzərindən çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, ölkəmizdə sığorta bazarının inkişafı mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, əhalinin müxtəlif təhlükələrdən qorunmaq məqsədi ilə sığorta xidmətləri üzrə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi və eyni zamanda sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarını hüquqlarının qorunmasını təmin etməlidir. Sığorta münasibətlərinin təşkilinin mühüm tərkib hissəsi hesab edilən milli sığorta bazarında müxtəlif sığorta xidmətləri tələb və təklif əsasında formalaşaraq iqtisadiyyatda maliyyə möhtəkirliyini təmin edir. Milli sığorta bazarının inkişafı nəticə etibarilə sığorta fondlarına pul vəsaitlərinin toplanması və sığortaçıların əhaliyə geniş çeşidli sığorta xidmətlərinin təklif edilməsi ilə əlaqəli olaraq inkişaf edir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, ölkəmizdə müstəqillik əldə edildikdən sonra sığorta münasibətlərinin təşəkkülü istiqamətində bir sıra mühüm addımlar atılmış və qərarlar qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun qəbul edilməsi sığorta işinin inkişafına, düzgün və peşəkarcasına icra edilməsində çox mühüm rol oynamışdır. Ölkəmizdə sığorta bazarının yaranması ümumilikdə sığortaya olan tələbin artması istiqamətində bir sıra müxtəlif özəl sığorta şirkətlərinin yaranması ilə də nəticələndi. Bununla yanaşı, milli sığorta bazarının inkişafı ölkədəki iqtisadi vəziyyəti, əhalinin gəlirləri sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədar maliyyə sabitliyindən asılı olaraq dəyişir. Başqa sözlə, milli sığorta bazarının inkişafı, iqtisadiyyatın digər sahələri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqəlidir. Belə ki, əhali gəlirlərinin kifayət qədər yaxşı olması, müxtəlif xidmətlər üzrə vətəndaşları özlərinə dəyə biləcək hər hansı bir zərərlərdən sığortalanmaq məqsədi ilə sığorta bazarında onlara təklif edilən xidmətlərdən

istifadə ilə nəticələnir. Başqa sözlə, qeyd edə bilərik ki, əgər əhalinin əldə etdiyi gəlir, onun maddi tələbatını ödəyirsə, o artıq özünün sosial müdafiəsinin təmin edilməsi istiqamətində də müvafiq addımlardır. Sığortanın xidmətlərinə artan tələbatı nəzərə alaraq sığorta təşkilatları arasında olan rəqabətin formalaşması öz növbəsində milli sığorta bazarının da inkişaf etməsinə gətirib çıxarır. Belə ki, vətəndaşlar özləri üçün daha müvafiq sığorta məbləğləri ödəmək ilə onlara dəyəcək hər hansı bir zərər zamana itkilərini kompensasiya edilməsinə zəmanət verən sığorta təşkilatlarına daha çox müraciət edirlər. İqtisadiyyatın digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə əlaqəli şəkildə inkişaf edən sığorta bazarında yeni sığorta növlərinin formalaşması ölkəmizdə sığorta işinin inkişaf səviyyəsinin stabil formada artdığını göstərir. İstər sığorta münasibətləri, istərsə əhaliyə təklif edilən müxtəlif sığorta xidməti növlərinin milli sığorta bazarında formalaşdığını nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, milli sığorta bazarından səmərəliliyinin artırılması, müasir dövrdə olduqca aktual hesab edilir.

]Tədqiqatın məqsədi və qarşıya qoyulan vəzifələr. Tədqiqat işinin məqsədini milli sığorta bazarının yaranması və fəaliyyət mexanizminin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin milli sığorta bazarının inkişafı nöqtəyi nəzərdən onun səmərəliliyinin daha da artırılması istiqamətində müxtəlif tövsiyə və təklifləri və bu istiqamətdə qarşıya çıxan problemlərin həlli yanaşmalarının hazırlanması təşkil edir. Sadaladığımız bu məqsədlərə uyğun müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Milli sığorta bazarının fəaliyyət mexanizminin müəyyən edilməsi və milli iqtisadi inkişaf modelinin təşəkkülündə asığortanın rolu ;
- Sığorta risklərinin idarə edilməsinin və müxtəlif sığorta növləri üzrə təsnifləşdirilməsinin milli sığorta bazarında əhəmiyyəti ;
- Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi və milli sığorta bazarının formalaşması istiqamətində xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi ;
- Azərbaycanda sığorta bazarının mövcud vəziyyətinin təhlili və bu istiqamətdə meydana çıxan problemlərin həll edilməsi ;

- Ölkəmizdə milli sığorta sisteminin formalaşması və inkişafının kompleks sisteminə şəkliində təhlil edilməsi ;

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini milli sığorta bazarı və burada fəaliyyət göstərən müxtəlif xarici və yerli sığorta şirkətləri, predmetini isə milli sığorta bazarının səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynayan sığorta münasibətləri və sığorta fəaliyyəti təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını tədqiqat işində sığorta fəaliyyətinin tarixi dövr ərzində yaranması ilə əlaqədar formalaşan müxtəlif konsepsiya və nəzəriyyələr həmçinin, milli sığorta bazarının inkişafı ilə əlaqədar müxtəlif iqtisadçıların, alimlərin söylədiyi fikirlər, bu sahədə qəbul edilən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlar, qanunlar, digər normativ hüquqi aktlar təşkil edir. Dissertasiya işinin tədqiq edilməsi zamanı ümumiləşdirmə, statistik təhlil, müqayisə , analiz və bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Mövzuya uyğun olaraq müxtəlif ədəbiyyatlardan (rus, türk) , statistik göstəricilərdən, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Statistika Komitəsi və müxtəlif sığorta şirkətlərinin statistik hesabat məlumatlarından , internet saytlarından və digər vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində olan bir çox məsələləri araşdırılmış və buna müvafiq olaraq müxtəlif fikir və yanaşmalar qeyd edilmişdir ki, bunları tədqiqat işində elmi yenilik kimi nəzərə almaq məqsədəuyğun hesab edilərdi. Bunlara nəzər salaq ;

- ✓ Milli sığorta bazarının formalaşdırılması nöqtəyi nəzərindən onun kompleks sistemli formada təhlil edilməsi və tənzimlənməsində dövlətin rolu kimi məsələlər araşdırılmış və milli sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi, mexanizmləri tədqiqat işində öz əksini tapmışdır ;

- ✓ Ölkəmizdə sığorta bazarının mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş və müasir dövrdə çatışmazlıqların aradan qaldırılması və problemlərin həll edilməsi istiqamətində müəyyən tövsiyələr verilmişdir ;
- ✓ Azərbaycanda sığorta sisteminin və dövlət tərəfindən sığorta qanunvericiliyini təkmilləşdirilməsi və qanunvericilikdə baş verən boşluqların aradan qaldırılması məqsədi ilə müxtəlif tədbirlər planının icrası təklif edilmişdir. ;
- ✓ Milli sığorta bazarının səmərəliliyinin artırılması istiqamətində beynəlxalq sığorta bazarlarının rolunun tədqiq edilərək, xarici təcrübənin milli sığorta bazarında tətbiq edilmə mexanizmi istiqamətində tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işinin nəticələri ölkəmizdə həyata keçirilən sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ümumilikdə milli sığorta bazarlarında övcud vəziyyətinin təhlili nöqtəyi nəzərindən müxtəlif sığorta təşkilatları tərəfindən sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsində istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin quruluşu aşağıdakı kimidir :

“Sığortanın əsas anlayışları, sığorta bazarı və onun sosial-iqtisadi mahiyyəti” adlı 1-ci fəsildə sığorta haqqında ümumi məlumatlar verilmiş, sığorta bazarının fəaliyyət mexanizmi və sığorta risklərinin sığorta bazarında rolu təhlil edilmişdir. “Azərbaycanda sığorta sistemi və milli sığorta bazarında mövcud vəziyyətin təhlili adlı 2-ci fəsildə ölkəmizdə sığorta bazarının mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş və ya milli sığorta sistemi formalaşmasının nəzəri əsasları öz əksini tapmışdır. “Müasir dövrdə milli sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və onun səmərəliliyin artırılması problemləri adlı üçüncü fəsildə milli sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə xarici təcrübənin rolu və digər məsələləri əks olunmuşdur.

FƏSİL I. SİĞORTANIN ƏSAS ANLAYIŞLARI, SİĞORTA BAZARI VƏ ONUN SOSİAL-İQTİSADI MAHİYYƏTİ

1.1. Sığortanın iqtisadi məzmunu və formalaşmasının nəzəri əsasları

Bir sıra anlayışlar kimi sığortanın da formalaşması çox qədim bir tarixə malikdir. İnsanlar hələ çox qədim zamanlardan öz mülklərinin müxtəlif təhlükələrlə qarşılaşacağını düşünərək bundan müdafiə sistemi olaraq sığortanı yaratmışlar. Təbiətlə cəmiyyət arasında baş verən müxtəlif anlaşmazlıqlardan müdafiə sistemi kimi yaranan sığortanın tarixi eramızdan 4500 il əvvələ qədər gedib çıxır. Mütəxəssislər sığortanın ilk dəfə olaraq Şumerlərdə yarandığını və hətta Babildə Hammurappinin öz mallarını sığortaladığını qeyd edirdilər. Daha sonralar isə xüsusilə də XIV yüzillikdə sığortanın dəniz ticarəti ilə əlaqədar daha da inkişaf etdiyini göstərmişdir. İtaliyada dənizçiliyin inkişafı nəticədə sığortanın formalaşması ona itkilərin əvəzini ödəyən bir maliyyə fəaliyyəti baxılmasına gətirib çıxarmışdır. Afinada daha çox yayılan bu fəaliyyət haqqında hələ Demosfen qeyd edirdi ki, tacirlər səfərə çıxarkən müəyyən bir məbləğ borc formasında əldə edir və yalnız səfər uğurla başa çatdıqdan sonra onu qaytardılar. Heç şübhəsiz ki, bu hələ sığorta demək deyildir, sadəcə olaraq bu kateqoriyanın formalaşmasının başlanğıc mərhələləri hesab edirdi. Hətta qədimdə Misir piramidaları, bu tip tikintilərdə çalışan fəhlələr belə baş verə biləcək hər hansı bir bədbəxt hadisə nəticəsində dövlət tərəfindən onların ailələrinə və həmin insanlara qarşılıqlı yardım xəzinəsi və ya başqa sözlə, kömək kassası təşkil edilirdi. Buna biz müasir dövrdə fərdi qəza sığortasının əlamətləri kimi yanaşa bilərik. Roma imperiyasından hakimiyyət nümayəndələri, tacirlərə, xüsusən olaraq İspaniyada olan qoşunlara müəyyən səlahiyyətləri verirdilər ki, onlar gəmilərin yanması hücum nəticəsində baş verə biləcək hər hansı bir zədələnmə halında müəyyən məbləğ ödəyəcəklərini də öz üzərlərinə götürürdülər.

Tarixdən sığorta haqqında ilk qanun Barselona fərmanı olub 1435-ci ildə qüvvəyə minmişdir. İlk dəfə olaraq sığorta şirkəti isə Geniya şəhərində yaranmışdır. İctimai münasibətlərin inkişaf etməsinə paralel formada daha da inkişaf edən sığortal müxtəlif dövlətlərdə tətbiq edilən tarif dərəcəsi ilə fərqlənmişdir. Belə ki, hələ XV əsrdə İngiltərədən müntəzəm olaraq bu qitəyə müəyyən səfərlər üzrə sığorta tarif dərəcəsi müəyyən edilmişdir. O dövrdə İngiltərə parlamenti müvafiq olaraq məhz sığorta ilə əlaqədar təyin edilən komissiyaları dəniz sığorta müqavilələri üzrə müəyyənləşdirmişdir. Sığortanın inkişafı ilə əlaqədar Avropada formalaşan qarşılıqlı sığorta cəmiyyətlərinin yaranması bu istiqamətdə ən vacib addımlardan biri hesab edilirdi və alman professoru Manesom bu cəmiyyətlərdən haqqında bəhs edərkən qeyd etmişdir ki, istənilən sahə üzrə səhmdar cəmiyyəti formasında qarşılıqlı cəmiyyətlər yaranmışdır. İngiltərədə orta əsrlərdə kütləvi yanğın hadisəsinin baş verməsi nəticəsində minlərlə evin və kilsənin yanması nəticədə məhz bu dövrdə yanğından sığorta üzrə şirkətlərin yaranmasına və baş verə biləcək itkilərə sığortalanmaq məqsədi ilə tədbirlər planının hazırlanması ilə nəticələndi.

Orta əsrlərdə Londonun gəmiçiliyin əsas mərkəzi kimi olması buraya bir sıra şəhərlərdən fasiləsiz olaraq gəmilərinin yola düşməsi, həmçinin liman şəhərlərində gəmi sahiblərinin, tacirlərin və sığorta brokerlərinin toplaşması da dəniz daşıyıcılarının sığortası ideyasını məhz bu dövrdə yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu sığorta ideyasının əsas məqsədi isə gəmilərə hər hansı bir ziyanın dəyib dəyməsi nəticəsində formalaşan maliyyə təminatı ilə əlaqədar idi.

Rusiyada isə sığortanın formalaşması o dövrdə ağacdən tikilən evlərin kütləvi şəkildə yanması ilə maraqla əlaqədar olmuşdur. Buna görə də I Nikolay tərəfindən Rusiya Sığorta Cəmiyyəti yaradılaraq uğurlu formada inkişaf etmiş və nəticədə Rusiyada, həyat sığortasının da yaranmasına və buna müvafiq olaraq həyat sığortası şirkətinin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, sığorta anlayışının yaranması uzun bir tarixi yol qət etmişdir və xüsusilə, tarixdə baş verən bir sıra hadisələrlə və

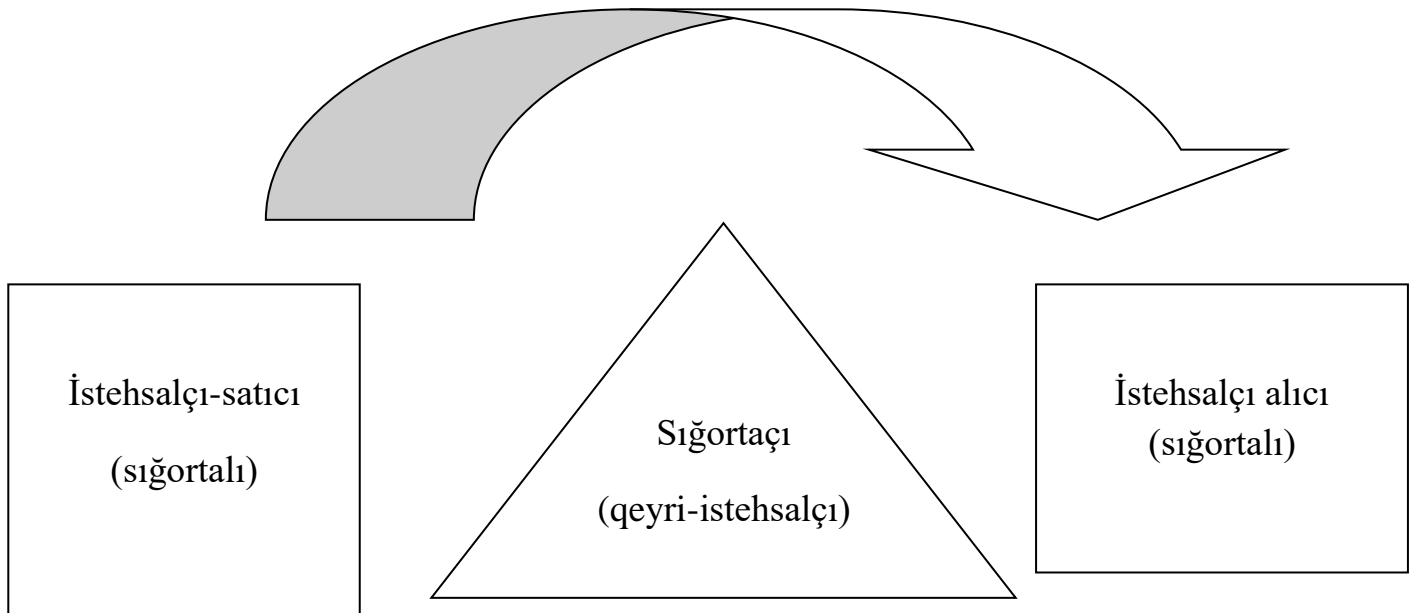
insanların bu hadisələrdən bədbəxt hadisələrdən qorunmaq zərurətindən irəli gələrək, sığorta münasibətləri daha da inkişaf etmişdir.

Sığorta (Insurance) – dəymiş zərərin kompensasiyası ilə əlaqədardır istehsal münasibətlərinin ən əhəmiyyətli üsürlərindən hesab edilir və cəmiyyətdə maddi itkilərinin yerinin doldurulması ilə əlaqədar olaraq, yaşam qabiliyyətinin ən vacib əlamətlərini özündə əks etdirir. Maddi itkilərin yerinin doldurulması dedikdə, yəni bizi burada itkilərin pul formasında ödənilməsi ilə əlaqədar sığorta münasibətlərini nəzərdə tuturuq. Buna görə də sığorta münasibətləri isə əsasən pul münasibətlərlə qarşılıqlı şəkildə əlaqədə olub, maliyyə kateqoriyasının tərkib hissəsi kimi maliyyə sisteminə aid edilir. Çünki maliyyə sahəsində olduğu kimi, maliyyə münasibətlərində də xüsusilə pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsi və bununla əlaqədar itkilərin kompensasiyası kimi problemlər qüvvədə olur. Belə olduqda isə qeyd edə bilərik ki, əgər sığorta münasibətləri maliyyə münasibəti hesab edilirsə, onda o zaman bu anlayış iqtisadi maraqları müdafiə etməlidir. İqtisadi kateqoriya olan sığorta maliyyənin tərkib hissəsi kimi, ümumilikdə bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir.

- Sığorta prosesi pul vəsaitlərin bölüşdürülməsi ilə əlaqədar itkilərin aradan qaldırması istiqamətində münasibətləri formalaşdırır ;
- Sığorta münasibətləri zamanla iştirakçıları arasında dəymiş zərərin qapalı formada bölüşdürülməsi ilə əlaqəli formalaşır ki, bunlar xüsusilə bir və bir neçə təsərrüfata dəyən zərər məbləğinin kompensasiya olunması ilə əlaqədar yaranır. Bu zaman dəymiş zərərin qapalı formada paylaşdırılması məqsədilə sığorta haqlarının hesabına formalaşan maliyyə, sığorta fondları yaradılır. Bu fondlar isə adətən onu yaradan iştirakçılar tərəfindən istifadə olunduğuna görə, hər hansı bir zərər dəyərkən itkilərin kompensasiya olunması zamanı sığorta haqqının ölçüsü paylaşdırılan zərər payına görə dəyişir ;
- Digər bir xarakterik xüsusiyyəti isə Sığorta Fonduna istiqamətlənmiş vəsaitin sığorta ödənişləri formasında qaytarılmasına əsaslanır. Bu zaman isə

sığorta ödənişləri 2 hissəyə bölünür. Bunlardan 1-cisi müəyyən edilmiş və itkinin ödənilməsi üçün təyin edilən netto ödəmələri, 2-cisi isə sığortanı icra edən sığorta təşkilatının saxlanması məqsədi ilə sığorta tariflərinin müəyyən edilməsidir. Belə olduqda ümumi ödənişlərin məbləği dəyən zərər üzrə ödəniş forması kimi, yəni sığorta hadisəsi olan ərazidə qaytarılır. Bu formada ödənişinin həyata keçirilməsi isə sığortanı bu zaman kreditə müəyyən mənada yaxınlaşdırır.

Sxem 1.1. İqtisadi kateqoriya kimi sığorta modeli¹

Müasir dövrdə sığortanın 2 əsas sahəsi fərqləndirilir ki, bunlar həyat və qeyri-həyat sığortasıdır. Müvafiq olaraq həyat sığortası sağlamlıq , əlillik , əmək fəaliyyəti ilə əlaqədardır məsələləri əhatə edir. Qeyd etdiyimiz sığorta növünə

¹ Xudiyev Nizami "Azərbaycan milli sığorta bazarının formalaşdığı şəraitdə sığorta resurslarının idarə edilməsi məqdis, Bakı 2010, səh 17

sığortalılar yuxarıda sadaladığımız məsələlərin məhdudlaşdırılması və itirilməsi hallarında itkilərin kompensasiyası məqsədilə həyat sığortasına müraciət edir. Həyat sığortası ilə sığortalının müqavilənin müddəti bitdikdə təyin edilmiş sığorta haqqı müqaviləyə əsasən müəyyən edilmiş qaydalara uyğun şəkildə sığortalıya qaytarılır. Qeyri-həyat sığortası əmlak və müxtəlif sığorta növləri ilə əlaqədardır. Hər hansı bir sığorta hadisəsinin baş verdiyi zaman sığortalıya müəyyən olunmuş zərərin ödənilməsi istiqamətində yerinə yetirilən sığorta növüdür. Bununla yanaşı sığorta sahəsində ən əsas məsələlərdən biri sığortanın növləri üzrə 2 əsas formanın könüllü və icbari sığortanın tətbiq edilməsindən ibarətdir. Hər birinə ayrılıqda yanaşdıqda qeyd edə bilərik ki, icbari sığorta növü üzrə vətəndaşların sosial maraqlarının təmin edilməsi, eləcə də büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi ilə dövlət maraqlarının müdafiəsini nəzərdə tutur. Başqa sözlə, qeyd edə bilərik ki, icbari sığorta, qanunun qüvvəsi vasitəsilə tətbiq edilən sığortadır və bu qanun qanunvericiliyə ziddiyyət təşkil etməyən müəyyən əmlak mənafeləri sığorta obyektləri kimi çıxış edə bilirlər ki, bunlara aşağıdakılar aiddir

1. əmlakın sahibliyi, istifadəsi və sərəncamı ilə əlaqədar ;
2. sığortalının əmək fəaliyyəti, pensiya təminatı və iş həyatı ilə əlaqədar ;
3. əmlaka dəymiş zərərin ödənilməsi ilə əlaqədar ;

Hal-hazırda ölkəmizdə də icbari sığorta üzrə müəyyən sığortalar da fəaliyyət göstərir ki, bunları sadalayaq ;

- icbari ekoloji sığorta ;
- dövlət qulluqçuların icbari sığortası ;
- avtomobil nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyəti ;
- hərbi qulluqçuların dövlət icbari sığortası

Könüllü sığorta Azərbaycan Respublikasının sığorta haqqında qanununa əsasən könüllü formada sığortaçı və sığortalı arasında yerinə yetirilən sığortanı növüdür. Müvafiq olaraq könüllü əmlak sığortasında obyektin nə dərəcədə təhlükəli olması üzrə müəyyən bir təsnifat qruplaşdırılır ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Kənd təsərrüfatında əkinlərin quraqlıqdan və ümumilikdə bir sıra təbii fəlakətlərdən qorunmaq məqsədi ilə sığortalanması ;
- Tikililərin, avadanlıqların xammalın, materialların təbii fəlakətlərdən sığortalanması ;
- Nəqliyyat vasitələrinin qəza təhlükələrinə qarşı sığortalanması ;

Müasir dövrdə bir sıra sığorta növləri vardır ki, bunlara marağ əvvəlkilərə nisbətən daha da artmaqdadır və bunlardan biri də əmlak sığortası, hansı ki, əmlak sığortasına marağ əmlakla əlaqədar baş verə biləcək təhlükələrdən qorunması məqsədilə həyata keçirir. Müxtəlif sığorta şirkətləri tərəfindən verilmiş statistikaya əsasən, əmlak sığortası müqaviləsinə görə əmlakın sığorta olunma səbəbləri bir neçə istiqamətə ayrılır və ən çox bu istiqamətlər üzrə əmlaklar daha çox sığortalanır :

- əmlakın zədələnməsi riski məqsədi ilə ;
- məsuliyyət riski səbəbi ilə - bu daha çox digər şəxslərin sağlamlığı, həyatı ilə bağlı hər hansı zərərlə əlaqəli müdafiə məqsədilə həyata keçirilir ;
- sahibkarlıq riski məqsədi ilə ;

Əmlak sığortasının aşağıdakı növləri daha geniş yayılmışdır ;

- bank sığortası
- yüklərin sığorta
- dəniz gəmilərin və təyyarələrin sığortası ;
- idarələrin, təşkilatların, vətəndaşların əmlakının sığortası ;

Əmlak sığortasının ən geniş yayılmış növləri hava və dəniz nəqliyyatı, həmçinin avtomobil nəqliyyatı sığortasıdır. Hər birindən ayrılıqda yanaşsaq dəmiryol nəqliyyat vasitələrinin sığortalanması ümumilikdə dəmir yol hərəkətinin tənzimlənməsində istifadə edilən əmlaka marağının təmin edilməsi ilə əlaqədardır. Müvafiq olaraq gəmilərin, yüklərin sığortalanması :

- əmlak marağının olması ;

- ödənişin baş vermiş zərərə uyğun formada yerinə yetirilməsi ;
- tərəflərin qarşılıqlı olaraq bir-birinə inamının yüksək səviyyədə olması prinsiplərinə əsaslanır

Əmlakı sığorta olunma növləri isə :

- yaşayış binalarının sığortasını
- tikililərin sığortasını
- soyuducu kameralarında olan əmlakın sığortası
- ev məişəti, şəxsi istehlakla əlaqədar təsərrüfatların sığorta olmasını ;
- su təchizatı sistemlərində hər hansı bir nasazlığın baş verməsi ilə əlaqədar əmlakın zərərdən sığorta olunmasını;
- ev heyvanlarının, kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığorta olunmasına özündə əks etdirir.

Sığortanın bir sıra funksiyaları vardır ki, bunlara nəzər salaq : ²

1. Yığım və ya pul vəsaiti fondlarının yaradılması . Sığorta fondları, sığorta olunanların müvafiq olaraq, sığorta şirkətlərinə sığorta olunduqları sahə üzrə ödədikləri pul vəsaitləri hesabına yaradılır ki, bu zaman da sığorta şirkətləri ödənilən bu məbləğ qarşısında sığorta edilən risklər üzrə məsuliyyət daşıyır. Pul vəsaiti fondlarının yaradılması, öz növbəsində sığortanı etibarlılığının və sığortalının ödədiyi ödənişin zəmanətini təmin edir. Həyat sığortası üzrə həmin sığorta məbləğini ödəyən şəxs müvafiq olaraq sığorta müqaviləsi imzaladığı sığorta şirkətinə etibar edir və onun deyəcəyi hər hansı bir zərər və ya bədbəxt hadisə nəticəsində yaranan bu zərərin qarşılanaacağına əmin olur.
2. Zərərin qarşısının alınması və hadisənin baş verməsi haqqında xəbərdarlıq .
Bu funksiyanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada baş verə biləcək

² İmanov Niyazi “Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti və onun tənzimlənməsi problemləri” iq.el.na.al.də.al.tə.ed.dis Bakı, 2008, səh 21

hər hansı bir təbii fəlakətin və ya bədbəxt hadisənin mənfi nəticələrinin azaldılması və ya zərərin qarşısının alınması istiqamətində maliyyələşdirmə və müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Bu funksiyanın icra edilməsi məqsədi ilə xüsusi pul fondu müxtəlif qarşısılınma tədbirləri yerinə yetirilməsi üçün ayırmalar yaradırlar. Hadisənin baş verməsi barədə xəbərdarlığın edilməsi, sığortalının bu istiqamətdə mühafizəkar münasibətini əks etdirir. Sığortalı bu formada mühafizəkar münasibət nəticəsində zərərin qarşısının alınması bir sıra sığorta müqavilələrinin şərtlərinə daxil edilir. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərə bilərik :

- sığortalı yanğın zamanı dərhal yanğınsöndürmə orqanlarına məlumat verməli ;
 - zərərin qarşısının alınması və minimuma endirilməsi üçün lazımı tədbirlər görməli ;
 - ümumi əmlak üzrə hər hansı bir oğurluq hadisəsi baş verən zaman dərhal polis orqanlarına müraciət etməli ;
 - baş vermiş hadisə zamanı obyektin sığortalamış olması halında sığortalı ona etinasız münasibət göstərməməli və hadisənin qarşısını almaq üçün əlindən gələni lazımı tədbirləri etməli və zəruri işləri görməlidir.
3. sığorta olunan şəxsin maddi təminatı və zərərin ödənilməsi . Bu funksiya baş vermiş zərəre görə ödəniş almaq hüququnu yalnız sığorta olunan fiziki və hüquqi şəxslərə verir. Sığorta fondunun yaradılması sığorta prosesində iştirak edən şəxslərin hər hansı bir sığorta sahəsi üzrə ödəniş etdiyii sığorta ödənişlərindən formalaşdırdığı üçün yalnız həmin şəxslərin dəyən maddi zərər ödənilir .

1.2. Sığorta bazarının mahiyyəti, milli sığorta bazarı və onun fəaliyyət mexanizmi

Sığorta bazarı sığorta münasibətlərinin elə bir xüsusi formasıdır ki, burada müxtəlif sığorta xidmətlərinin alqı-satqı prosesi icra edilir. Müasir dövrdə sığorta bazarının bir sıra xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına və tədqiq edilməsinə ciddi tələbat formalaşmışdır. Sığorta bazarı təkliflərin formalaşdığı və ümumilikdə pul münasibətlərinin sosial iqtisadi strukturu kimi çıxış edir. Sığorta bazarının inkişafında müxtəlif hadisələr nəticəsində dəymiş zərərin kompensasiyası məqsədi ilə maddi itkilərin ödənilməsi üçün onun pul formasında yardımın göstərilməsi birbaşa olaraq təkrar istehsal prosesində fasiləsizliyi təmin olunması şərt kimi çıxış edir.

Ümumilikdə sığorta bazarına cəmiyyətdə sığorta fondunun formalaşdırılması və pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsi məqsədi ilə sığorta müdafiəsinin təmin olunmasına xidmət edən sığorta xidmətləri üzrə vətəndaşlara müxtəlif xidmətlər təklif edən təşkilatların məcmusu kimi də yanaşmaq olar. Sığorta fondunun fəaliyyət göstərməsinin tarixən formalaşmasına xüsusilə müxtəlif sığorta xidmətlərinin yerinə yetirilməsi üzrə sığorta şirkətləri tərəfindən sığorta müqavilələrinin imzalanması, göstərdikləri xidmətlərdən asılı olaraq sərbəst formada dövr etməsi, eləcə də sığorta şirkətlərinin iqtisadi cəhətdən xüsusi olması və bir sıra səbəblər təsir etmişdir. Müasir dövrdə sığorta bazarının fəaliyyət göstərməsinin əsas şərtlərindən biri də məhz sığorta xidmətlərinə tələbatın olması ilə əlaqədar sığortaçıların bazarda sayının çoxluğuudur. Hal-hazırda sığorta bazarı bir neçə xüsusiyyətləri birləşdirən mürəkkəb bir sistem şəklində çıxış edir. Sığorta Fondunun formalaşması da məhz onun vasitəsilə həyata keçirilir. Burada sığorta bazarı elə bir iqtisadi münasibətlər sferası şəklində çıxış edir ki, bazarda sığortaya tələb və təklif formalaşaraq sığorta müdafiəsi alqı- satqı obyektinə kimi çıxış edir. Lakin bununla yanaşı qeyd etməliyik ki, müasir dövrdə sığorta bazarının inkişafı digər sahələrlə qarşılıqlı formada baş verir. Sığortaya tələbatın yaranması

bilavasitə istehsal münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar olub, nəticədə sığortada münasibətlərinin də inkişafına zəmin yaradır. 2 sığorta bazarının formalaşmasında, əhalinin əldə etdiyi gəlirlər də mühüm rol oynayır. Müvafiq olaraq qeyd etməliyə ki, əgər əhalinin gəlirləri onların bütün tələbatlarını tam şəkildə ödəyirsə, bu zaman onlar müxtəlif sahələr üzrə istər özünün və əmlakının sosial müdafiəsinin təmin olunmasına istəməyə başlayır və bu təminatı yaratmaq məqsədilə öz əmlakını və yaxud da ki, digər zəruri ehtiyaclarının sığortalayır. Tələb və təklif qanunu sığorta bazarının fəaliyyət göstərməsində əsaslı amil kimi çıxış edərək, ümumilikdə sığorta xidmətlərinin alqı-satqısı istiqamətindən formalaşan iqtisadi münasibətləri əhatə edir. Sığorta bazarında müxtəlif sığorta xidmətləri üzrə formalaşan bu münasibətdən sığortaçı və sığortalı anlayışı, eyni zamanda sığorta sahəsi ilə əlaqədə bir çox anlayışlar formalaşır ki, bunlar nəzər salaq.

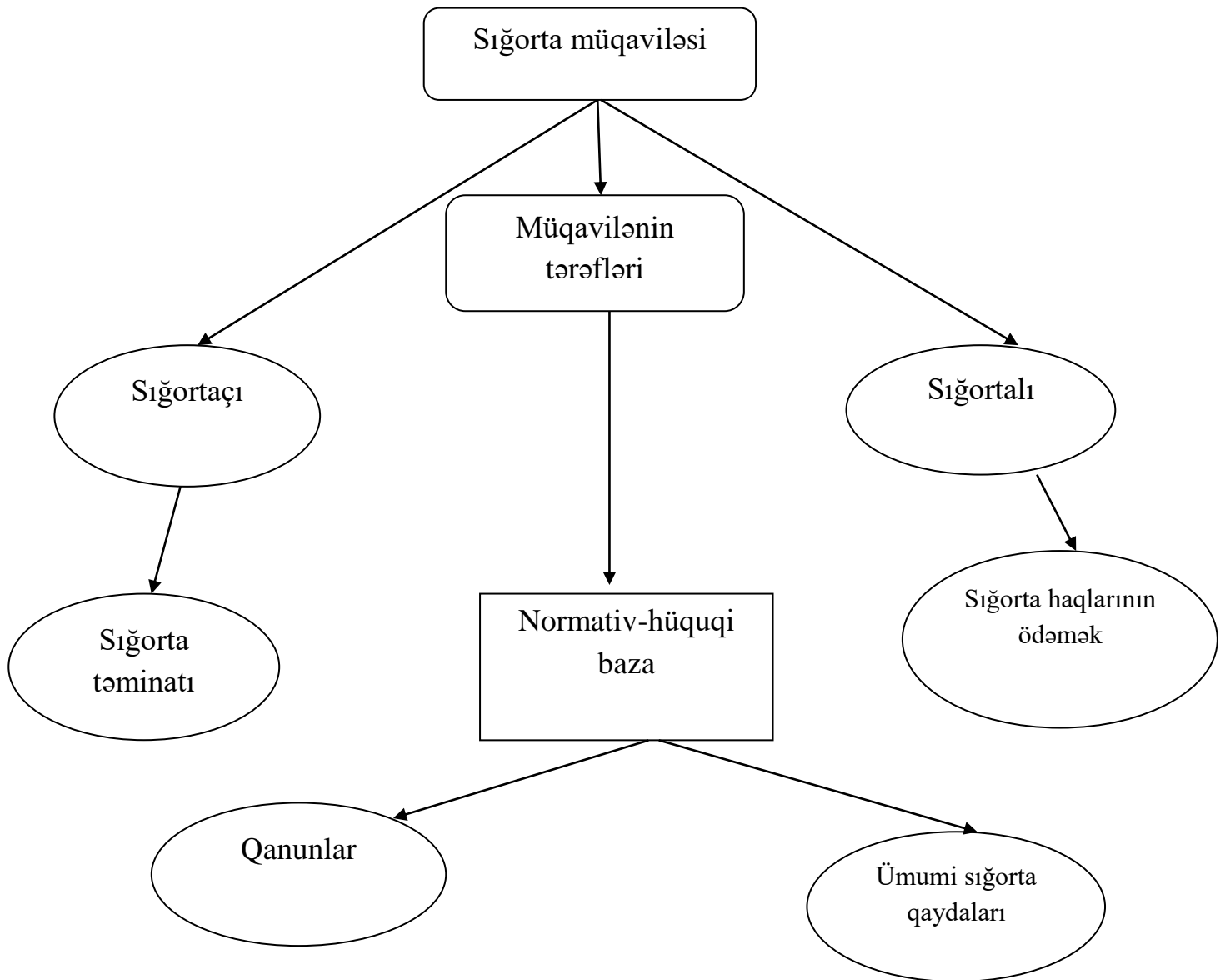
Sığortaçı dedikdə, müxtəlif sığorta xidmətlərini, təklifi edən sığorta şirkətləri nəzərdə tutulur ki, həmin sığorta şirkətləri təqdim etdikləri sığorta xidmətləri əsasında bir sıra sığorta risklərini öz üzərlərinə götürürlər və həmçinin sığorta təminatı verirlər. Sığortaçıların, sığortalıların əmlak mənafeələrinə, o cümlədən həyat və sağlamlılıqlarına bütövlükdə onlara dəyən zərərlərə və itkilərə qarşı olan müxtəlif iddiaların təmin edilməsində xüsusi rol oynayırlar. Buna müvafiq olaraq, sığortaçılar sığorta prosesini məhz sığorta şirkətinə müraciət edərək bağladıkları müqavilə əsasında həyata keçirirlər. Sığorta müqaviləsindən müəyyənləşdirilmiş sığorta haqqının ödənilməsi şərti ilə sığortaçıları bir sıra məsələlərin həlli üçün öhdəlik götürür. Bu öhdəliyi götürməzdən əvvəl sığortaçılar sığortanın şərtlərini hazırlayaraq, fiziki və hüquqi şəxslərə təqdim edirlər və əgər bu şərtlər həmin şəxsləri qane edərsə, bu zaman sığorta müqaviləsini imzalanması istiqamətində razılığa gəlirlər. Müxtəlif ədəbiyyatlarda sığortaçı anlayışından birbaşa olaraq sığorta fondunun yaranmasında və müvafiq olaraq xərclənməsində iştirak edən təsərrüfat subyekti kimi də bəhs edilir.

Sığortalı isə müvafiq olaraq sığorta şirkətlərinin təklif etdikləri xidmətlərdən istifadə edən fiziki və hüquqi şəxslərə deyilir. Onlar müvafiq olaraq sığortaçı ilə

bağlıdıqları müqaviləyə əsasən, sığortalandıqları xidməti üzrə müəyyən sığorta haqqı ödəyirlər və bununla da həmin sığorta şirkətləri sığortalının sığorta təminatını həyata keçirirlər. Sığorta münasibətlərində sığortalanan sığorta Fonduna müəyyən edilmiş məbləği ödəməklə bu münasibətlərin bir tərəfinə çevrilən hüquqi və fiziki şəxs qismində çıxış edir. Buna müvafiq şəkildə qeyd etməliyik ki, sığortalı və ya sığorta etdirən mütləq şəkildə öz sığorta məbləği ona təyin edən sığorta haqqını ödəməli və baş verən hər hansı bir sığorta hadisəsi zamanı sığorta müqaviləsinin şərtlərinə uyğun formada sığortaçıdan dəymiş zərərin ödənməsini tələb etməlidir. Bu proses sığorta müqaviləsində tam müəyyənləşdirilən müvafiq sığorta növü üzrə icra edilir. Şəxsi sığortada özünün və digər şəxsləri əmlak sığortasında, öz əmlakı ilə əlaqədar maddi zərərlərin qarşılınmasını tələb edir. Sığortalının müxtəlif ədəbiyyatlarda sığortalanmış sığorta olunan və sair kimi adlandırılırlar.

Sığorta bazarında formalaşaraq 2 tərəfin arasında baş verən sığorta münasibətinin formalaşmasında haqqında bəhs etdiyimiz sığorta müqaviləsinin əhəmiyyəti olduqca böyük rol oynayır. Buna müvafiq olaraq, biz sığorta münasibətlərinin formalaşmasından, sığorta müqaviləsinin roluna nəzər salaq.

Sığorta müqaviləsi sığortaçı və sığortalı arasından bağlanan bir müqavilə olub, sığortalı tərəfindən müəyyən sığorta məbləğinin ödənilməsi vasitəsi sığortaçının müvafiq olaraq üzərinə götürdüyü risk və öhdəlikləri əhatə edir. Sığorta müqaviləsi bağlanarkən sığortalını müvafiq olaraq ödədiyi sığorta haqqından əlavə öz üzərində müvafiq olaraq, vəzifələr və öhdəliklər götürür ki, sığorta müqaviləsinə uyğun müddət ərzində hər hansı bir təhlükə və sığorta riski baş verərsə bu zaman dərhal sığortaçıya məlumat verməlidir .

Sığorta bazarının iştirakçıları arasında sığorta vasitəçilərinin iştirakı sığorta işinin daha operativ formada yerinə yetirilməsinə və sığorta münasibətlərinin

³ İmanov Niyazi "Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti və onun tənzimlənməsi problemləri" iq.el.na.al.də.al.tə.ed.dis Bakı, 2008, səh 38

aktivliyinə təsir göstərir. Sığorta vasitəçilərinə sığorta agentləri və sığorta brokerlərini aid edilir. Sığorta agenti təşkilati hüquqi formasından asılı olmayaraq, sığortaçının adından və onun sığorta agentinin verdiyi səlahiyyətlərə əsaslanaraq, ümumilikdə sığorta müqavilələrinin bağlanması, sığorta edən şəxs ilə müştəriləri arasında müxtəlif danışıqların aparılmasını həyata keçirilən istənilən hüquqi və fiziki şəxs ola bilər. Bu zaman sığorta agentlərinin vasitəçilik xidmətləri, sığorta şirkətləri ilə aparılan əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilir. Hüquqi şəxs formasında dövlət qeydiyyatından keçmiş, müəssisələr öz sığorta xidmətlərini sığorta agentlikləri vasitəsi ilə onlarla bağladığı müqaviləyə əsasən digər şəxslərə sığortaçının adından təqdim etmək hüququna malikdirlər. Sığorta agentliklərinin qanunvericilik çərçivəsində fəaliyyəti zamanı onların bağladığı sığorta müqaviləsinə əsasən sığorta haqlarından öz komissiyon məbləğlərini çıxdıqdan sonra digər hissəni sığortaçıya mütləq şəkildə növbəti həftənin son iş gününə qədər təhvil verməlidirlər. Əgər bu müddət gecikdirilsə, bu zaman sığorta agenti müvafiq olaraq müəyyən faizi miqdarında ödənişi hər gecikdirilmiş gün üçün yerinə yetirməlidir.

İkinci dərəcəli sığorta agentliklərinin fəaliyyəti qanunvericiliklə tənzimlənir ki, burada müvafiq olaraq həmin agentliklər sığortaçı ilə bağladığı müqavilə ilə müxtəlif sığorta xidmətlərini icra edən fiziki və hüquqi şəxslər ola bilər. Lakin ikinci dərəcəli sığorta agentliklərinin sığorta müqaviləsi bağlaya və müəyyən edilmiş sığorta xidməti üzrə sığorta məbləğlərinin qəbul etmək səlahiyyəti yoxdur. Onlar sadəcə olaraq, sığortaçının adından müxtəlif xidmətlər haqqında təkliflər verə bilirlər. Qanunvericilik çərçivəsində isə sığorta agentlərinə qarşı bir sıra tələblər müəyyənləşdirilmişdir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- İkinci dərəcəli sığorta agenti kimi sığorta bazartında müxtəlif xidmətlər göstərən fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasında daimi olaraq yaşamaladırlar.
- Hüquqi şəxs olan agentliklərin orqanları isə orqanları Azərbaycan Respublika ərazisində yerləşməlidir ;

- sığorta agentləri ən azı orta məktəb təhsilinə sahib olmalıdırlar ;
- Vəzifə və mülkiyyətə qarşı cinayətlə əlaqədə məhkumluqları olmamalıdır ;

Sığorta brokeri sığorta müqaviləsinin hazırlanması istiqamətində məsləhətçi rolunu oynayaraq, müəyyən hazırlıq işlərinin həyata keçirilməsini icra edir. Sığorta bazarında təkrar sığorta brokerləri də fəaliyyət göstərir ki, bunlar məhz təkrar sığorta üzrə vasitəçilik fəaliyyətini yerinə yetirirlər. Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxs kimi fəaliyyət göstərən brokerlər Maliyyə Nazirliyindən xüsusi razılıq alaraq fəaliyyət icra edirlər. Sığorta xidmətinin həyata keçirilməsi zamanı risk amilini nəzərə alaraq xüsusi ilə bu prosesdə öz üzərlərinə daha çox məsuliyyət götürdüyünü qeyd edə bilərik. Buna misal olaraq göstərə bilərik ki, əgər müqavilə üzrə yaranan riskin yerləşdirilməsi icra etdiyi halda, sığortaçı vasitəsilə həmin sənədlərin tənzimlənməsi və bağlanmasının təmin edə bilməyibsə bu zaman hər hansı bir bədbəxt hadisə baş verən zaman sığortaçının sığorta haqqı verməsi üçün hər hansı bir səbəb olmur və bunun məsuliyyəti sığorta brokerinin üzərində qalır. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən brokerlər sığorta üzrə yaranan riskləri sığorta və təkrar sığorta edə bilərlər. Bununla yanaşı, brokerlərin ümumilikdə sığorta risklərini sığortalamaq hüququ mövcuddur ki, bunlar əsasən aşağıdakı sığorta növləri üzrə həyata keçirilir ;

- Həyat sığortaları ;
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının digər ölkələrə səfərləri, zamanında aldıkları müxtəlif növ sığortalar ;
- Nəqliyyat sığortalaları ;

Sığorta bazarının formalaşması və inkişaf etməsində onun təşkili prinsipi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu prinsiplərdən ən vacibi sığorta xidmətlərinin göstərilməsi, sığorta fondlarına pul vəsaitlərinin toplanması ilə əlaqədar onların müxtəlif sığorta təşkilatları arasında rəqabət mühitinin formalaşdırılmasından ibarətdir. Belə ki, sığorta bazarında tələb və təklifə müvafiq olaraq formalaşan sığorta məbləğlərinə görə sığorta bazarında rəqabət mühitinin formalaşır. Bu

rəqabət sığorta müqaviləsinin bağlanması onun müvafiq sığorta xidməti üzrə alınacaq sığorta haqqına və göstəriləcək sığorta müddətinə və digər məsələlərə təsir göstərir.⁴

Sığorta fəaliyyətinin təşkil olunmasından azad seçim prinsipinin əsas mahiyyəti, sığortataçılar müxtəlif sığorta xidmətləri üzrə Müstəqil şəkildə sığortanın hansı formasını seçəcəyindən asılı olaraq dəyişir. Buna görə də sığorta bazarında yeni sığorta xidmətlərinin olmasını mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlara baxmayaraq, ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, istər azad seçim , istərsə də rəqabət prinsipi ümumilikdə sığorta bazarının tam şəkildə fəaliyyətini təmin etmir. Rəqabət prinsipi sığorta fəaliyyəti istiqamətində operativlik və fəallığına, sığorta xidmətləri üzrə tələb və təklifə müvafiq şəkildə sığorta haqlarının formalaşdırmasına şərait yaratsa da müasir dövrdə milli sığorta bazarının inkişaf etməsini əsas şərti ümumilikdə, sığorta təşkilatlarının daimi olaraq yeni və potensial müştərilərin axtarışı ilə məşğul olmasından, həmçinin sığorta xidmətlərində tətbiq etdikləri qayda və formaların təkmilləşdirilməsindən asılı olaraq dəyişilir .

Sığorta bazarının ümumi vəziyyətini bir sıra amillər təsir göstərir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;

- Sığortaçıların ödəniş qabiliyyəti ;
- Riskin dərəcəsi ;
- Müxtəlif sığorta xidmətlərinin həcmi və strukturu ;
- Müəyyən edilən sığorta məbləğinin həcmi ;

⁴ <https://az.wikipedia.org/wiki/Sığorta>

1.3. Sığorta bazarında risklərin idarə edilməsi və təsnifatı

Sığorta bazarında risklərin idarə edilməsindən danışmadan öncə risk anlayışının mahiyyətinə nəzər yetirək. İqtisadi təhlil nöqtəyi nəzərindən risk itkilərin baş verməsi təhlükəsinin mövcud olma ehtimalına özündə ifadə edir. Risk anlayışına, XX əsrdə hələ Amerika tədqiqatçıları bu haqda yazdıqları müxtəlif ədəbiyyatlarda rast gələ bilərik. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, ilk dəfə bu anlayışdan Frenk Nayt özünün “Risk, qeyri müəyyənlik və gəlirləri əsərində” istifadə etmişdir. Lakin istər qeyri-müəyyənlik, istərsə də risk nöqtəyi nəzərindən ümumilikdə, dünya ədəbiyyatında riskə müxtəlif təriflər verilmişdir .Bunların bir neçəsinə nəzər salaq :

- Risk təsadüf nəticəsində əlverişsiz hadisələr səbəbi ilə yaranan mümkün olan itkiləri ifadə edir ;
- Riski insanların fəaliyyəti və yaxud təbiət hadisələrin səbəbi ilə baş verə biləcək təhlükələrdir ;
- Risk qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmamaq imkanındır ;
- Investisiya müddətinin sonunda investisiyaların dəyəri ilə əlaqədar gözlənilən nəticələrin qeyri-müəyyənliyidir ;

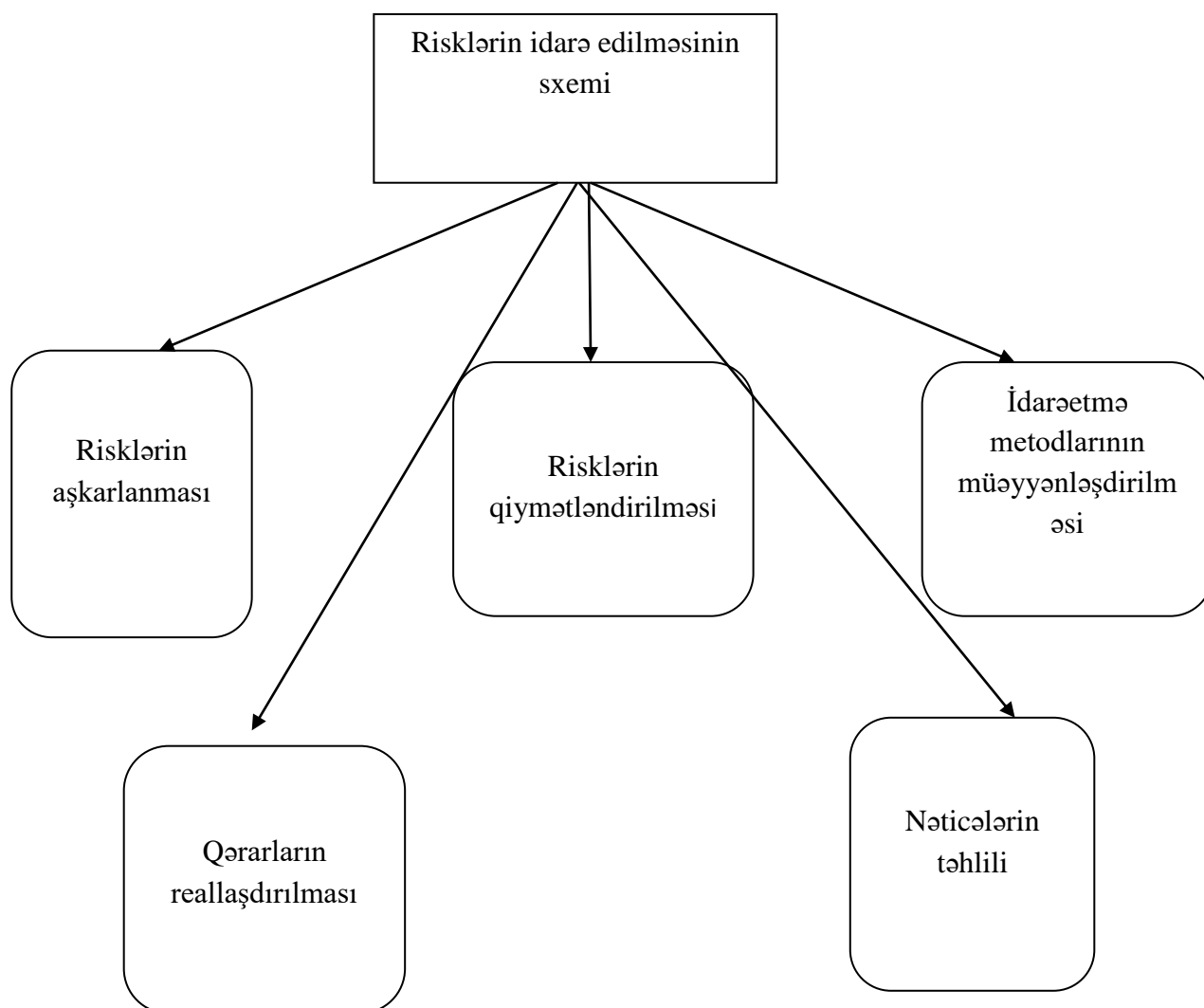
Rus tədqiqatçıları isə amma ümumilikdə riski anlayışına ;

- itkinin baş vermə ehtimalı ;
- qeyri müəyyənliyin qarşısını almaq üçün yerinə yetirilən tədbirlər ;
- gözləndən nəticələrin əldə edilməmə ehtimalı kimi yanaşmışlar

Risklərin idarə edilməsi isə qabaqcadan riskləri müəyyənləşdirilərək, maliyyə nəticələrinin mənfi təsirlərini aradan qaldırmaq kimi izah edilir. Buna müvafiq olaraq da risklərin idarə edilməsi prosesi birbaşa olaraq risklərin müəyyən edilməsi, və ya bu proseslə əlaqədar düzgün qərarların verilməsi ilə bağlıdır.

Risklərin idarə edilməsi özündə bir neçə mərhələni əks etdirir ki, bunları sxematik şəkildə nəzər salaq :⁵

Sxem 1.3.

Risklərin idarə edilməsi mərhələlərini əhatə edən sxemdə əvvəlcə risklərin aşkarlanması birinci mərhələni təşkil edir. Bu mərhələdə sığorta risklərinin əmələ gəlmə ehtimalın və bununla əlaqədar risklərin aşkarlanması mühüm rol oynayır. Digər mərhələlərdə isə müəyyən edilmiş risklərin qiymətləndirilməsi və buna

⁵ Sadıqov M , Hüseynov A, Zeynalov V “Korporativ maliyyə” Bakı, 2007 , səh 152

uyğun idarəetmə metodlarının müəyyən edilməsi mərhələlərinə nəzər yetirilir və bunlar idarəetmə metodları üzrə düzgün qərarların qəbul edilməsinə və nəticələrin təhlil edilməsinə gətirib çıxarır.

Sığorta riskləri sığorta hadisəsi nəticəsində hər hansı bir ziyanın mümkün olma ehtimalıdır. Sığorta riski sığorta obyektini ilə əlaqədar olaraq itkilərin yaranması ilə nəticələnən müəyyən sığorta hadisəsinin baş verməsi və buna qarşı da sığortaçının öz üzərinə götürdüyü öhdəlikdir. Sığorta riski öz növbəsində sığortaçı ilə sığortalı arasında hər hansı bir xidmət üzrə sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan baş verə biləcək hadisələrdir. Belə olduqda isə hər hansı baş verən hadisə zamanı sığortalıya ödədiyi sığorta haqqı müqabilində ona dəymiş zərərin kompensasiya olunması baş verir. İqtisadi kateqoriya kimi çıxış edən sığorta prosesində istənilən risk sığortanın tərkib hissəsi hesab edilə bilməz. Riskləri müxtəlif xüsusiyyətlərə malik olması, ümumilikdə, sığorta sahəsində sığorta risklərinin analiz edilməsi və idarə edilməsi istiqamətini məhz risk menecmenti və risklərin idarə edilməsi elmi öyrənir. Biz nəzəriyyələrimizdən bəhs edərkən burada 2 əsas risk nəzəriyyəsinin klassik və neoklassik nəzəriyyəni qeyd edə bilərik.

Hər birinə ayrılıqda yanaşdıqda neoklassik nəzəriyyənin risk nöqtəyi nəzərindən mahiyyəti 2 əsas müddəyə söykənir. Bunlardan birincisində qeyd edilir ki, qeyri-müəyyən vəziyyətdə daim fəaliyyət göstərən müəssisənin fəaliyyətində 2 əsas amil daim diqqət mərkəzində saxlamalıdır ki, bunlar-mümkün tərəddüdlərin kəmiyyəti və gözlənilən mənfəətin ölçüsüdür. Müasir dövrdə klassik risk nəzəriyyəsinin bütün dünyada qəbul edilməsinin ən başlıca səbəblərindən biri də məhz Keynes tərəfindən onun təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Keynes neoklassik risk nəzəriyyəsinəni təkmilləşdirərək qeyd etmişdir ki müəssisələr fəaliyyəti zamanı qeyri-müəyyənlik şəraitində hər hansı bir qərar qəbul edərkən onları yalnız mənfəətin gözlənilən səviyyəsindəki kənarlaşmalara deyil, həmçinin mənfəəti özünün hesablayaraq öz fəaliyyətlərini tənzimləməlidirlər. O neoklassik risk nəzəriyyəsinə bu cür yenilik gətirmiş və təkmilləşdirilmiş neoklassik nəzəriyyə kimi bu tarixdə öz əksini tapmışdır.

Klassik nəzəriyyə isə onun görkəmli nümayəndələri, Senior və Mil tərəfindən araşdırılmışdır. Burada aşkar edilmişdir ki mənfəətiün quruluşu kapitala görə ödənilən faiz və mümkün risklərin ödənilməsi əlaqədardır məbləğləri ifadə edir.

Risk menecmentin tərkib hissəsi olan risk nəzəriyyələri ilə yanaşı , risklərin idarə edilməsi xüsusi olaraq sığorta risklərinin idarə edilməsi, onların aşkarlanması, təhlili və bütün bunlarla əlaqəli prosesi əhatə edir. Risk menecmentində risk idarəetməsinin obyektivi əmlak mənafeələrinə əsaslanaraq aşağıdakı formada təsnifləşdirilir :

- fizikin şəxslərin sağlamlığı, əmək qabiliyyəti ilə əlaqədar olan əmlak mənafeyi . Bu formada əmlak mənafeələri, fiziki şəxslərin həyatı və ya qeyd etdiyimiz bir neçə amildən asılı olaraq vətəndaşların özlərinə aid olduqda isə onlara dəyən hər hansı zərər nəticəsində sağlamlıqlarını, əmək fəaliyyətini itirmək təhlükəsi yaranan zaman yalnız həmin şəxsin deyil, onunla əlaqəli olan digər ailə üzvlərinin də maddi cəhətdən vəziyyətinin pisləşməsinə və ya öz ehtiyaclarını ödəyə bilməmək təhlükəsinə gətirib çıxarır. Qanunvericiliyə görə isə belə hallar olduqda dövlət tərəfindən həmin insanların sağlamlıqları və digər məsələlərlə bağlı itkilər təmin edilir ;
- təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədar əmlak hüquqlarına sahib olmaq və eyni zamanda onlardan istifadə ilə əlaqəli olan əmlak mənafeələri . Bu kateqoriyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, istehsal və digər fəaliyyət növlərində hər hansı bir xoşagəlməz hadisə baş verən zaman bu, bütövlükdə təsərrüfat fəaliyyətinə təsir edərək, istehsal prosesinin pisləşməsinə və hətta tamamilə dayanmasına gətirib çıxara bil. Bütün bunlar nəticə etibarilə təsərrüfat subyektlərinin bazardakı payının itirilməsinə, istehsal fəaliyyəti ilə əlaqədar öz öhdəliklərinə düşən vəzifələri icra edilməməsinə, müxtəlif büdcə təşkilatlarında

sığorta orqanları qarşısında öhdəliklərinin yerinə yetirməməsinə gətirib çıxara bilər.

- əmlak hüquqlarından istifadə ilə əlaqədar öhdəliklərdən düzgün istifadə olunmaması nəticəsində üçüncü şəxslərə ehtiyatsızlıq və ya bilərəkdən müəyyən zərərin dəyməsi nəticəsində formalaşan əmlak mənafeleəri . Bu bənd daha çox yol nəqliyyat hadisələrinə aid edilir. ⁶

Risqlərin idarəedilməsinin təsnifləşdirilməsinə gəldikdə isə onları aşağıdakı qruplara ayırmaq olar ;

1. xalis risqlər ;
2. istehsal risqləri ;
3. ticarət risqləri ;
4. maliyyə risqləri ;
5. əmlak riski ;
6. komməriya risqləri ;
7. siyasi risqlər;
8. investisiya risqləri ;
9. Pulun alıcılıq qabiliyyəti ilə bağlı risqlər- likvidlik, valyuta, inflasiya və deflyasiya risqləri ;
10. Ekoloji risqlər ;

Bunlardan bir neçəsinə nəzər salaq. Komməriya riski , müəssisələrin iqtisadi əlaqələrinin iştirakçıları arasından həyata keçirilən fəaliyyət olub , zamanla gözlənilən nəticənin əldə edilməsini əks etdirir. Komməriya risqlərinin formalaşmasının bir sıra səbəbləri vardır. Bu səbəblərə məhsula tələbin dəyişməsinə, istehlakçıların müəyyən məhsul növü üzrə ödəniş qabiliyyətinin olmaması, sifarişçilərin məhsuldan imtina etməsi və digərlərini göstərə bilərik .

⁶http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=3226:risklerin-idare-olunmasi&catid=19&Itemid=263&lang=az

Kredit riski isə müvafiq olaraq kommertiya təşkilatlarının kredit müraciəti üzrə kreditdən imtina etməsi və ya kredit vaxtını uzatması ilə əlaqədar borc verilməməsi , borc faizi üzrə nağd məbləği ödəyə bilməmək riski kimi xarakterizə edir. Kredit riskinə faiz dərəcəsi, kredit müqaviləsinin şərtləri, kommertiya bankının etibarlılığı və bir sıra amillər təsir göstərir.

Risqlərin idarəedilməsində onların əmələgəlmə mənbələri daxili və xarici olmaqla iki yerə ayrılır. Daxili risqlər ümumtəsərrüfat istehsal fəaliyyətində daxili səbəblərlə yanaşı, maliyyə axınları, işçi heyəti və bir çox məsələlərlə əlaqəli belə olur. Daxili risqlərin idarə edilməsi istiqamətində düzgün idarəetmə qərarlarının aşkarlanması, ümumilikdə yaranmış istehsal təsərrüfat fəaliyyətində çox mühüm rol oynayır. Xarici risqlərin idarə edilməsi prosesinə isə siyasi mühit və texnoloji amillərin təsirini qeyd edə bilərik. Bununla yanaşı, risqlərinin müxtəlif xüsusiyyətlərə görə təsnifləşdirilməsi aşağıdağıdakı istiqamətlər üzrə yerinə yetirilir :

1. Yaranma səviyyəsinə görə formalaşma riski kateqoriyasına aid olan olan risqlər aşağıdakılardan ibarətdir
 - makro səviyyədə yararlanaraq ölkədən təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət göstərməsinə ciddi şəkildə təsir edən dövlət səviyyəsində risqlər ;
 - Mikro səviyyəli risqlər ;
 - Ölkədə ayrı-ayrı bölgələrdə risqlərin idarə olunması cəhətdən bölgə səviyyəsindəki risqlər ;
 - Sahə mənşəli risk – Bu risqləri adətən hər hansı bir sahəyə məxsus müəssisələrdə formalaşaraq ümumilikdə bütün sahəyə təsir göstər.
 - Qlobal risqlər – Bir sıra ölkələrin iqtisadiyyatında formalaşan və ya oradakı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin ciddi şəkildə təsir edən risk qrupudur
2. Mənşəyinə görə .

- ✓ İnzibati qanunvericilik – Bazar subyektlərinin təsərrüfat fəaliyyəti istiqamətində mövcud qanunvericilik müəyyən dəyişikliklər olarsa və ya məhdudiyətlər tətbiq edilərsə, bu zaman meydana çıxan risk növüdür.
- ✓ Sosial-siyasi – dövlətin həyata keçirdiyi sosial proqramlar çərçivəsində baş verə biləcək müxtəlif riskləri əks etdirir ;
- ✓ İstehsalat riskləri – xüsusi müəssisələrdə istehsal fəaliyyəti ilə əlaqədar formalaşa biləcək risklər ;
- ✓ Demograf – Bu risk qrupunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, demokratik risklər digər risklərin yaranması üçün müəyyən səbəb kimi çıxış edir ;
- ✓ Geosiyasi – ümumilikdən global xarakter kəsb edən məsələləri özündə birləşdirərək bəşəriyyətdə bütövlükdə təsir edə biləcək müxtəlif xəstəlikləri və digər risk qruplarını ifadə edir

Sığorta risklərinin idarəedilməsi ilə yanaşı onların qiymətləndirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki. Risklərin qiymətləndirilməsi öz növbəsində bir neçə mərhələni əhatə edir . Bu mərhələlər müvafiq olaraq ;

1. problemlərin həllinin mümkün variantlarının müəyyən edilməsindən ;
2. müəyyən edilən hər üsuluna əsasən qərarların qəbul edilməsindən ;
3. kəmiyyət və keyfiyyət aspektindən asılı olaraq, inteqral tərəfinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Risklərin düzgün şəkildə qiymətləndirilməsi və onların dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi, ümumilikdə, risklərin idarə edilməsi nöqtəyi nəzərindən bu istiqamətdə risklərin aşağı salınma üsullarının tətbiq edilməsi ilə nəticələnir. Belə ki, risklərdən qaçmaq müasir dövrdə həll üsulu kimi heç bir zaman effektiv hesab edilmir və bunun yerinə, ümumilikdə istər sığorta risklərinin idarə edilməsi, istərsə də digər risk kateqoriyaları üzrə düzgün tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində risklərin minimumlaşdırılması və neytrallaşdırılması daha effektiv üsul hesab edilir

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA SIĞORTA SİSTEMİ VƏ MİLLİ SIĞORTA BAZARINDA MÖVCUD VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ

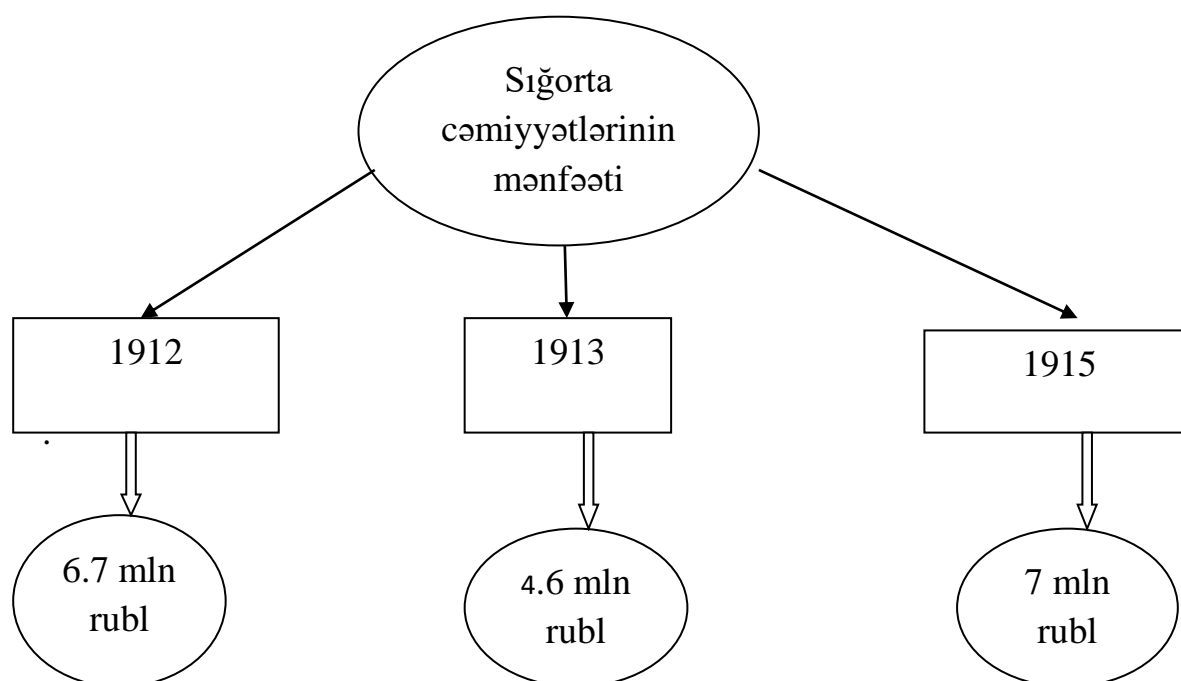
2.1. Ölkəmizin milli sığorta sisteminin formalaşması və sığorta fəaliyyətinin təşkili

Azərbaycanda sığorta sisteminin yaranması və formalaşması hələ sosialist inqilabından əvvəlki dövrlərə təsadüf edir. Belə ki, ölkəmizdə sığorta sistemi, neft sahəsi üzrə xarici investisiyaların Azərbaycana cəlb edilməsi ilə əlaqədar formalaşmışdır. Buna müvafiq olaraq, ölkəmizdə fəaliyyət göstərməyə başlayan sığorta şirkətləri əsasən dəniz gəmiçiliyi və ümumilikdə, yüklərin sığortası ilə məşğul olurdular. Ölkəmizdə milli sığorta sisteminin 1990-cı illərdən sonra inkişaf etməyə başladığını nəzərə alsaq, ümumilikdə, sığortanın yaranması Azərbaycanda 20-ci əsrin əvvəllərinə gedib çıxır. Hələ 1910-cu ildə ölkəmizdə 18 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərirdi və bu dövrdə böyük sığorta şirkətlərinin, sığorta cəmiyyətlərinin filialları müxtəlif sığorta növləri üzrə xidmətlər göstərirdilər. Buna müvafiq olaraq qeyd etməliyik ki, sığorta daha çox yanğınla əlaqədar, həmçinin Xəzər dənizində gəmiçiliyin inkişafı ilə əlaqədar gəmilərin sığortasına daha çox tətbiq edilirdi. Bakıda bu dövrdə müxtəlif ölkələrin Almaniyanın, İngiltərənin adı sığorta şirkətləri fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycanda sığorta sisteminin inkişaf etməsində Mustafa Rəsulov, Ələkbər Dadaşov, Hacı Zeynalabdin Tağıyev və ya bununla yanaşı, o dövrdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan SSRİ Dövlət Sığortası Baş İdarəsinin və sığorta ilə bağlı müxtəlif fəaliyyət göstərən şirkətləri mühüm rol oynamışdır. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, ölkəmizdə sığorta sisteminin inkişafı bir neçə mərhələ üzrə təsnifləşdirilir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Oktyabr inqilabından əvvəlki dövr –Bu dövr 1917-ci inqilabından əvvəlki dövrü əhatə edir ;
2. Sovet Sosialist Respublikası dövründə ölkəmizin sığortanın formalaşması və inkişafı ;
3. 90-cı illərdən sonra sığorta fəaliyyətinin müasir dövrü ;

Birinci mərhələni daha geniş formada şərh etsək, qeyd edə bilərik ki, bu mərhələdə müxtəlif illər ərzində sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar müəyyən məsələlər həyata keçirilmişdir. Habelə 1913-cü ildə artıq əmlak sığortası və eyni zamanda, kasko, , nəqliyyat və digər sığorta növləri fəaliyyət göstərirdi. Bununla yanaşı, həyat sığortasının inkişafı ilə əlaqədar müxtəlif məsələlərin icrası nəzərdə tutulurdu. Lakin bu dövrdə Azərbaycanda həyat sığortası çox geniş yayılmamışdı və xüsusilə də əhalinin varlı təbəqələri bu sığorta növünə üstünlük verirdilər. Bu dövr ərzində Azərbaycan da daxil olmaqla, ümumilikdə, çar imperiyası üzrə sığorta təşkilatlarının əldə etdiyi gəlir aşağıdakı formada olmuşdur.

Sxem 2.1.

1918-ci ilin mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə Azərbaycan Demokratik Respublikası elan olunaraq, müsəlman Şərqiində ilk parlament respublikası oldu. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra AXC hökumətinin bir çox sahələrdə olduğu kimi, sığorta sahəsində də bərpasından müstəqilliyi prinsipləri əsasən sığorta sahəsinin inkişafı istiqamətində bir neçə

layihə işləyib hazırlandı. Bu layihələrin hazırlanmasında əsas məqsədi ümumilikdə ölkə üzrə kənd və şəhər ərazilərinin yanğından qorunması bununla yanaşı, nəqliyyat qəzalarının sığorta olunması, müxtəlif, əmlak sahələrinin, fərdi müəssisələrin dövlət tərəfindən icbari şəkildə sığortalanmasını nəzərdə tuturdu. Ancaq təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Xalq Demokratik Respublikasının mövcud olduğu 1918-1920-ci illər ərzində respublikada sığorta işinin inkişaf istiqamətindən lazımi tədbirlər yerinə yetirilə bilmədi. Bu proses yenidən sovetlər dövründə Maliyyə sahəsinin canlanması ilə inkişaf etməyə başladı. Bu istiqamətdə həyata keçirilən birgə tədbirlər, xüsusilə dövlətin sığorta sistemi istiqamətində əmlakının fərdi müəssisələrin icbari formada sığorta alınaraq baş verə biləcək hər hansı bir qəzalardan müdafiə olunmağını özündə əks etdirirdi. Bununla əlaqədar olaraq respublikamızda sığorta xidməti Sovet hökuməti tərəfindən təyin edilən müxtəlif dövlət sığorta idarələri, Baş Dövlət Sığorta İdarəsinin başçılığı ilə yerinə yetirilirdi. Ümumilikdə sığorta sahəsinə aid qəbul edilən qaydalar və tətbiq edilən bütün məsələlər 1940-cı ilə qədər dəyişməz formada qaldı. Bu tarixdən sonra isə məcburi dövlət sığortasından qəbulu edilməsi ilə xüsusilə əmlakının icbari formada sığorta olunmasına aid sərəncam qəbul edildi. Bununla da ölkəmizdə, ümumilikdə müxtəlif dövlət müəssisələri əmlaklar həmkarlar ittifaqının, müxtəlif səhmdar cəmiyyətlərinin əmlakları ayrı-ayrı şəxslərə verilmiş dövlət əmlakları məcburi şəkildə sığortalandı. Azərbaycanda bu illər ərzində şəxsi sığorta sahəsi ilə də əlaqədardır inkişaf nəzərə çarpırdı. Bu dövrdə dövlət tərəfindən münasib sığorta məbləğləri təyin edilərək, həyat sığortasının tətbiq edilməsinə başlandı. Şəxsi sığortanın geniş formada tətbiq edilməsinin başlıca səbəbi, bu illər ərzində müxtəlif bədbəxt hadisələr, su, hava nəqliyyatında və ölkənin müxtəlif sahələrində qəzaların artması və genişlənməsi idi.

Sığorta sisteminin inkişafının müasir mərhələsi Azərbaycanın müstəqilliyi əldə etdiyi dövrlərdən etibarən formalaşmağa və təkmilləşməyə başlamışdır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikamızda baş verən müxtəlif sahələr üzrə

inkişaf eyni zamanda bu istiqamətdə dövlət proqramlarının tətbiq edilməsi, bazar infrastrukturunun yaranması nəticəsində istehsal münasibətlərinin inkişafı, milli bazarda rəqabətin formalaşması və gedən bütün prosesləri ümumilikdə milli sığorta sisteminin yaranması və müxtəlif sığorta xidmətlərinin və yeni sığorta sahələrinin formalaşması zərurətini meydana gətirdi. Müstəqilliyimizin ilk illərində ümumilikdə, dövlətdə və iqtisadiyyatda dərin böhranların baş verməsi və eləcə də əhali arasında ümumilikdə yoxsul təbəqənin daha çox olması sığorta sahəsinin inkişafına müəyyən maneələr törədirdi. Bununla yanaşı, sovet hakimiyyəti dövründə sığorta sistemi ilə əlaqədardır, əhalidə olan inamsızlıq müstəqillik illərində sığortanın inkişafında ciddi problemlər meydana gətirirdi. İnsanların yoxsul olması onların dəyə biləcək hər hansı zərərlərdən müdafiə olunmaqla əlaqədar öz ehtiyaclarını 2-ci plana atmasına səbəb olurdu. Bütün bunlarla yanaşı, sığorta sahəsində vahid hüquqi qanunvericilik mövcud olmaması, eləcə də iqtisadiyyatda qeyri-stabilliyin hökm sürməsi sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi istiqamətində mühüm dövlət proqramlarının və tədbirlərin həyata keçirilməsini zərurəti yaratmışdır. Bu, həmin dövrdə sığorta sahəsi ilə əlaqədar bir sıra mühüm qanunların qəbul edilməsi bu sahənin inkişaf etməsinə, eləcə də milli sığortalanan şirkətlərin formalaşmasına və sığorta sahəsinin müştəri bazasının genişləndirilməsinə təkan verdi.

Bu dövrdə sığorta ilə əlaqədar qəbul edilən qanunvericilik aktlarına nəzər saldıqda görürük ki, 1991-ci və 1992-ci illərdə Azərbaycanda sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi tədbirləri və eləcə də “Vətəndaşlara məxsus tikililərin dövlət icbari sığortası haqqında” qanunlar qəbul edilib. Növbəti il isə “Sığorta haqqında qanun” qəbul edilməsi və bu qanunun maddələrindən irəli gələrək sığorta ilə əlaqədar normativ hüquqi sənədlərinin hazırlanması və sığorta xidmətlərinin artırılması istiqamətdə maliyyə sabitliyinə nail olunması, sığorta işinin inkişafında mühüm rol oynadı. Ölkəmizdə Sığorta Cəmiyyətləri İttifaqının yaradılması da, daim sığorta bazarının inkişafına, müxtəlif sığorta xidmətlərinin tətbiq edilməsindən bununla yanaşı beynəlxalq sığorta təşkilatları ilə yanaşı,

ölkəmizdəki sığorta təşkilatları arasında qarşılıqlı əlaqələrin formalaşması ilə nəticələndi.

Azərbaycan tarixində olan neft kontraktlarını həyata keçirilməsi ölkəmizə dünyanın müxtəlif ölkələrindən yatırılan investisiyaların sərmayələrin və iri şirkətlərin ölkəmizə axışması nəticəsində beynəlxalq sığorta şirkətlərinin Azərbaycan sığorta təşkilatları ilə qarşılıqlı təmsilçilik ölkəmizdə sığorta işinin inkişafına böyük təkan verdi. Belə ki, beynəlxalq sığorta şirkətlərinin təcrübələrinin milli sığorta təşkilatları ilə görüşməsi və bununla yanaşı bazardan rəqabəti əsaslanan sığorta xidmətlərinin formalaşması və onların keyfiyyətinin yüksəldilməsi sığorta fəaliyyətinin daha səmərəli formada və daha yeni əsaslarla təşkil edilməsinə əvəzsiz rol oynadı. Bütün bununla yanaşı, ölkəmizdə bir sıra özəl sığorta şirkətlərinin yaranmasını və ümumilikdə sığorta fəaliyyətində inhisarın aradan qaldırılması, həmçinin əhalinin yoxsulluq səviyyəsinin azalması nəticəsində sığorta xidmətlərinin genişlənməsi, ümumilikdə sığorta haqqında 1999-cu ildə yeni qanunun qüvvəyə minməsinə və bununla da milli sığorta sisteminin dünya standartları ilə tənzimlənməsinə, hümumilikdə milli sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində vahid hüquqi qanunvericilik bazasının yaradılmasından, sığortalıların mənafeələrinin qorunmasında, gətirib çıxardı. Sığorta fəaliyyətinin formalaşması və ümumilikdə ölkə üzrə fəaliyyət göstərməsinin müasir vəziyyət bu illər ərzində sığorta ilə əlaqədar 40-dan çox qərarın qəbul edilməsi ilə nəticələnmişdir.⁷

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq ümumilikdə sığorta hər 2 tərəf üçün sığorta müqaviləsinin bağlanması və orada göstərilən şərtlər ilə reallaşır. Belə ki, bu zaman sığortalının sığorta bağlanacağı ilə əlaqədar sığortaçı yazılı formadamüraciət olunur. Bu zaman sığorta təşkilatı sığortalının sığortalanmaq istədiyi sığorta növü üzrə sığorta müqaviləsi bağlayar və bu sığorta

⁷ Səmədov Turan "Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resurslarının idarə olunması problemləri" mag, dis, Bakı 2015 səh 41

müqaviləsi bağlandığı gündən qüvvəyə minir. Sığorta müqaviləsində göstərilən şərtlərə müvafiq olaraq müxtəlif sığorta xidmətləri üzrə şərtlər fərqli ola bilər. Buna misal olaraq qeyd edə bilərik ki, əmlak sığortası üzrə müqavilə bağlanan zaman burada hansı sığorta obyektini olan əmlak haqqında əmlakın xüsusiyyətləri, sığorta məbləğinin miqdarı və ümumilikdə bir sıra məsələlər öz əksini tapır.

Cədvəl 2.1. Azərbaycanda sığorta daxilolmaları və ödənişləri (2010-2013)⁸

Xüsusi çəkisi				
Sığorta növləri	2010	2011	2012	2013
Könüllü	23	25	27	23
Mülki məsuliyyət	9	7	10	12
Əmlak	17	19	20	29
Şəxsi	29	37.6	15	17
İcbari	10	11.4	27	23

Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətinin təşkilinə nəzər salsaq, ilk öncə onu qeyd etməliyik ki, qanunvericiliyə əsasən, sığortaçı ölkəmizdə nəzərdə tutulan təşkilati hüquqi formadan asılı olaraq hüquqi şəxs kimi çıxış edən hər hansı bir sığorta cəmiyyəti və ya sığorta təşkilatı ola bilər. Bu zaman artıq hüquqi şəxs statusu alaraq fəaliyyət göstərən sığortaçı bir sıra xüsusiyyətlərə sahib olur ki, bunları nəzər salmaq ;

- Bu statusu almış şəxs hüquqi şəxsin istənilən təşkilati hüququ formasından xüsusiyyətlərinə sahib ola bilər ;
- Sığortaçı Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə sığorta təşkilatından formalaşdırır və buna müvafiq

⁸ ADİU "Maliyyə" Dərslik, Bakı, 2001 səh 282

olaraq qeyd etməliyik ki, sığorta fəaliyyəti sığorta təşkilatı üçün müstəsna ki, onun həyata keçirdiyi yeganə fəaliyyət növüdür.

- Ölkə ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirilməsi üçün müvafiq olaraq sığorta təşkilatı xüsusi lisenziyaya malik olmalıdırlar , lisenziyanın olmaması şərtində sığorta fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi qadağandır.

Ümumilikdə qeyd edə bilərik, ölkəmizdə sığorta təşkilatları, müxtəlif təşkilati hüquqi formalarda təmsil oluna bilərlər. Bunlara misal olaraq açıq və qapalı səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər və s. göstərə bilərik. Başqa təyinatlı dini ictimai dini , xeyriyyə tipli təşkilati hüquqi formalara sahib olan hüquqi şəxslər isə sığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər.

Hər birinə ayrıca yanaşsaq, ilk öncə məhdud məsuliyyətli cəmiyyətdən bəhs edərkən söyləyə bilərik ki, bu hüquqi şəxs statusunda yaradılmış bir və yaxud da ki, bir neçə iştirakçı tərəfindən təsis edilərək ilk onun yaradılmasından pay sahibi olan payçılar cəmiyyətin nizamnamə kapitalının müvafiq olaraq pay almanın statusunu sahib olurlar. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq istənilən fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər və bu zaman müəyyən şərtlərə əməl edərək müstəqil formada hər hansı bir fəaliyyətlə mütəmadi məşğul olmaq ixtiyarına sahibdir. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin idarə edilməsi onun üzvlərinin ümumi yığıncağı Müşahidə Şurası tərəfindən həyata keçirilir və bu zaman ümumi yığıncaq cəmiyyətin ali orqanı kimi çıxış edir. Ümumi yığıncaq nizamnamədə göstərilən müddətdə və ya bir dəfədən az olmamaq şərti ilə keçirilir. Lakin buna baxmayaraq, növbədən-kənar yığıncaqda həyata keçirilə bilər. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin iştirakçılarının ümumi yığıncaq davamlı, seçilmək iştirak etmək, səs vermək və ya təmsil olunmaq kimi müəyyən hüquqları vardır.

Səhmdar cəmiyyəti də özünü nizamlama kapitalı yenidən formalaşan və fəaliyyət göstərən təşkilati hüquqi formanı əks etdirən hüquqi şəxs kimi çıxış edir. Onlara açıq və qapalı səhmdar cəmiyyət olmaqla 2 yerə ayrılır. Açıq Səhmdar

Cəmiyyətinin üzvləri, yəni məxsus olan səhmləri səhmdar cəmiyyət digər iştirakçılarının razılığı olmadan özgəninkiləşdirə bilərlər. Açıq Səhmdar Cəmiyyətində iştirakçılarından sayı istənilən qədər ola bilər və məhdudiyət qoyulmur.

Qapalı səhmdar cəmiyyətindən danışarkən isə qeyd etməliyik ki, açıq səhmdar cəmiyyətindən fərqli olaraq bu cəmiyyətin üzvlərinin sayı məhduddur və istənilən şəxs qapalı səhmdar cəmiyyəti qəbul oluna bilməz. Qapalı səhmdar cəmiyyəti üzvlərinin sayı 50-dən çox olmur və ümumilikdə səhmdarları sadəcə olaraq, həmin cəmiyyətdə səhmlərin özləri arasında alıb satmaqla bu istiqamətdə üstün hüquqa malikdir. Belə ki, əgər açıq səhmdar cəmiyyətin səhmlərinin sayı məhdud deyildisə, qapalı Səhmdar Cəmiyyətində isə idarəetmənin prinsipləri, tamamilə başqa cürdür. Qeyd etdiyimiz bu təşkilati hüquqi formaları, sığorta fəaliyyəti ilə əlaqələndirsək, bu istiqamətdə Açıq Səhmdar Cəmiyyətində sığortanın müxtəlif növlərinin həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyət göstərən şirkətlər daha üstün hesab edirlər.

Müasir dövrdə sığorta təşkilatları, sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün sığortaçı statusuna sahib olmalıdırlar. Belə olduqda isə yaradılan sığorta təşkilatının qarşısında dayanan əsas məqsədi ümumilikdə müxtəlif sığorta xidmətləri üzrə fəaliyyət göstərməkdən və bu fəaliyyəti uyğun mənfəət əldə edilməsindən ibarətdir. Bu zaman sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan sığorta təşkilatlarından fəaliyyətin əsas predmeti, sığortalının və sığorta məbləğlərinin toplanması və sığorta ödənişləri qarşılığında əhaliyə göstərdikləri müxtəlif sığorta xidmətləri üzrə onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və baş verə biləcək qəzalardan kompensasiya edilməsidir.

2.2. Milli sığorta sistemində sığorta bazarının strukturu və rolu

Azərbaycanda sığortalı sahəsinin yaranması və buna müvafiq olaraq sığorta bazarının formalaşması, çox qədim bir tarixə malikdir. Əvvəli paraqraflarımızda sığortanın tarixi dövrü ərzində sovet hakimiyyəti illərində və Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə, həmçinin müstəqil Azərbaycanda formalaşmasının nəzəri əsaslarına istinad etmişdik. Sığorta bazarının strukturuna və buna müvafiq olaraq milli sığorta sistemində sığorta bazarının fəaliyyət mexanizmindən bəhs edərkən ilk öncə qeyd etməliyik ölkəmizdə sığorta bazarının yaranması və inkişafına, ümumilikdə müstəqillik əldə etdikdən sonra sığorta şirkətlərinin yaranması, onların müxtəlif xarici ölkələrdə sığorta təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqələrin formalaşması təsir etmişdir.

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatının inkişaf etməsi, sığortanın rolunun daha da artırdı və əhalinin baş verə biləcək qəzalardan müdafiə olunmaq istəyinə qarşı tələbatı formalaşdırırdı. Bu işə nəticə etibarilə ölkədə sığorta xidmətlərinin artması, geniş vüsət almasını və beləliklə də sığorta bazarının yaranmasına gətirib çıxardı. Sığorta bazarı anlayışının iki formada şərh edə bilərik, bunlardan 1-ci isə ondan ibarətdir ki, sığorta bazarı sığortaçı və sığortalı arasında əlaqələrin formalaşdığını müəyyən sığorta xidmətlərinin alqı-satqı prosesinin baş verdiyi bir məkan kimi də baxmaq olar. Sığorta bazarının məzmunu ilə əlaqədar 2-ci şərh ondan ibarətdir ki, bu bazara sığorta fəaliyyətini yerinə yetirən, sığortaçıların, sığorta olunanların qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərdiyi bir sistem kimi yanaşılır. Bununla yanaşı, onu qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə sığorta sistemi digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan ayrıca bir sahə kimi inkişaf edir. Müasir dövrdə sığorta fəaliyyətinin yerinə yetirilməsində milli sığorta bazarının rolu, çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir və ümumilikdə sığorta fəaliyyəti, iqtisadiyyatın inkişafı dinamikasında mühüm paya malikdir. Bazar münasibətləri əsasında Azərbaycanda iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərməsi bir çox sahələrdə olduğu kimi, sığortanın da inkişafının və buna uyğun formada müxtəlif sığorta təşkilatlarının yaranması və sığorta növlərinin və

xidmətlərinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Belə olduqda isə sığorta fəaliyyəti, milli sığorta sistemində pul axınlarının dövriyyəsinə təmin edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərən əsas sahələrdən hesab edilir. Bu isə sığorta bazarında sığorta olunanlara müxtəlif sığorta təşkilatları tərəfindən təqdim edilən sığorta xidmətlərinin hər il daha da genişlənməsinə və əhalinin sığortalıların, sığorta müdafiəsinin daha güclü formada təşkil olunmasına gətirib çıxarır.

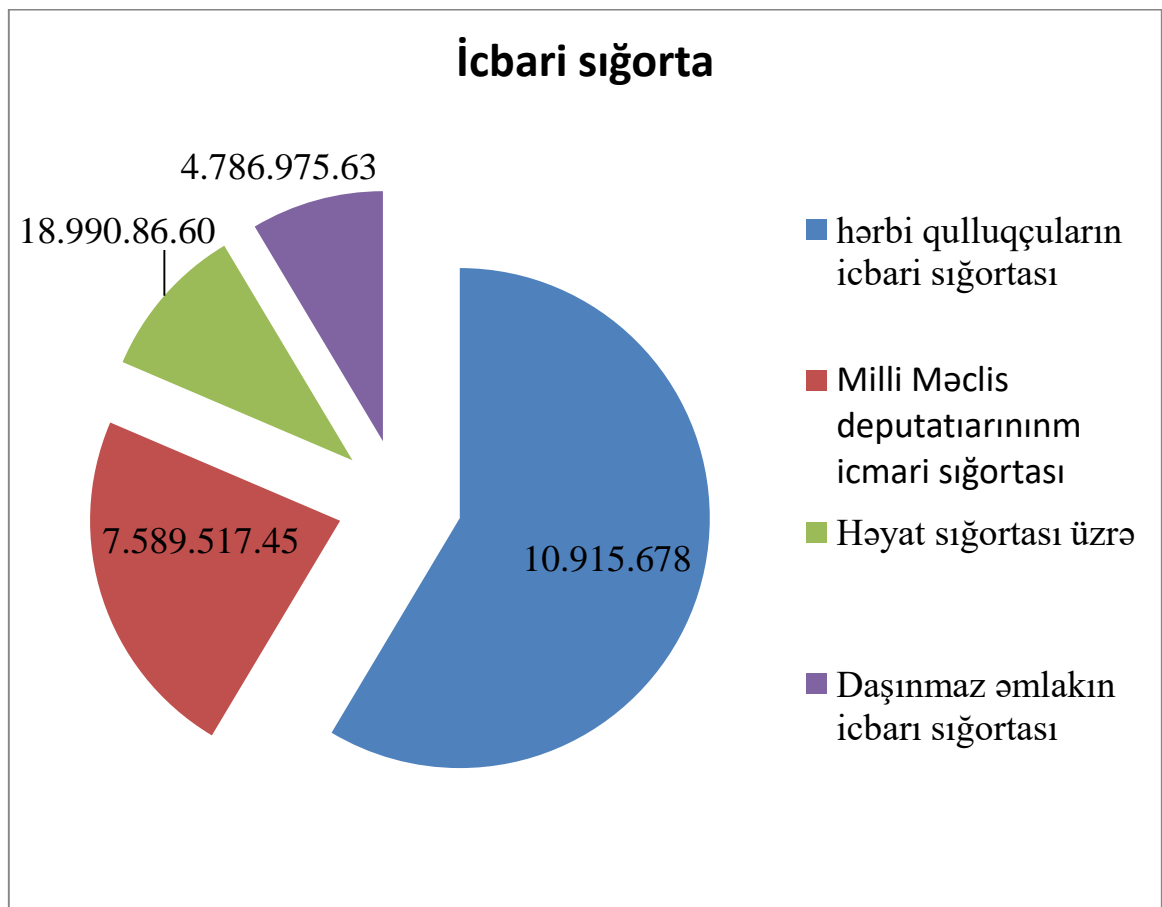
Sığorta bazarının strukturu təsisat və ərazi aspektləri istiqamətində xarakterizə edilir. Sığorta bazarının təsisat aspekt nöqtəyi nəzərdən şərh edilməsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, buradan bazarın strukturunun müxtəlif korporativ , qarşılıqlı və sığorta təşkilatları tərəfindən təqdim edilir. O, ərazi nöqtəyi nəzərdən isə sığorta bazarı olan daxili və eləcə də beynəlxalq və regional sığorta bazarları istiqamətində sistemləşdirir. Sığorta xidmətlərinə tələb və təklifin səviyyəsinə uyğun olaraq sığorta bazarının daxili və beynəlxalq eləcə də xarici bazarlara ayırmaq olar.

Daxili sığorta bazarı adından da göründüyü kimi, hər bir şəhərdə və yaxud regionda sığortalılar və sığortaçıların cəmləşdiyi və ərazi sərhədləri çərçivəsində sığorta fəaliyyətinin həyata keçirildiyi bir yer kimi baxmaq olar.

Milli sığorta sistemində sığorta sahəsində münasibətlər sığorta bazarında bu istiqamətdə fəaliyyətin düzgün həyata keçirilməsinin əsas şərti kimi çıxış edir. Bu isə müvafiq olaraq müxtəlif dövrləri ərzində olan sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, eləcə də ümumilikdə müxtəlif normativ hüquqi aktlar vasitəsilə tənzimlənir. Qanunvericiliyi çərçivəsində tənzimlənən sığorta münasibətləri və sığorta müqaviləsinə uyğun şəkildə rəsmiləşdir və ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, sığorta münasibətlərində qanunvericiliyə uyğun formada zəruri hesab edilən bəzi sığorta növlərinin icbari qaydada yerinə yetirilməsi Azərbaycan Respublikası qanunları ilə nəzərdə tutulmuşdur. Buna müvafiq olaraq, biz milli sığorta sistemində icbari qaydada tətbiq edilən sığorta növlərinə istinad edə bilərik. Bunlara yangından icbari sığorta ilə əlaqədar , sərnişinlərin icbari sığortası və əlavə tibbi yardımın göstərilməsi və ümumilikdə,

əlillik və ölüm hadisələri ilə əlaqədar icbari sığorta qaydasından, nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası ilə əlaqədar qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarını göstərmək olar. Aşağıdakı diaqramda icbari sığorta üzrə milli sığorta bazarındakı vəziyyətə nəzər salaq.

Diaqram 2.1. İcbari sığortanın milli sığorta bazarındakı mövcud vəziyyəti

Milli sığorta bazarında sığorta təşkilatları tərəfindən təklif edilən digər sığorta növləri kimi, tibbi sığorta və həyat sığortasını qeyd etmək olar. Tibbi sığorta müntəzəm qaydada müxtəlif tibb xidmətlərindən istifadə etmək məqsədi ilə sığorta müqaviləsinin şərtləri ilə müəyyən edilən sığorta məbləğinin ödənilməsi ilə əhalinin sağlamlıq maraqlarının təmin edilməsinə istiqamətlənir. Tibbi sığorta da icbari dövlət sığortasının tərkib hissəsi hesab edilir. Belə olduqda isə icbari sığortanın tibbi sığorta ilə əlaqədar dövlət tərəfindən zəmanətli və ödənişsiz tibbi

yardımın həyata keçirilməsinin və bunun nəticəsində də sosial ədalətin təmin edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstər.

Həyat sığortası isə sığorta olunan şəxsin həyatı ilə əlaqədar baş verə biləcək hər hansı bir bədbəxt hadisə nəticəsində bua ölüm də aid olmaq şərti ilə, sığortaçı tərəfindən müəyyən edilmiş sığorta məbləğinin ödənilməsi başa düşülür. Digər sığorta xidmətlərindən fərqli olaraq həyat sığortası uzun müddətli olur.

Ölkəmizin milli sığorta bazarında formalaşan sığorta münasibətlərində müxtəlif sığorta şirkətləri tərəfindən onların təqdim etdikləri xidmətlər şəklində sığorta müdafiəsi çıxış edir və bu zaman sığorta təşkilatlarının əhaliyə təqdim etdikləri sığorta xidmətləri əmtəə şəklində təmsil olunur. Müxtəlif sığorta edənlər sığortalananlarŞ sığorta münasibətlərində subyekt kimi çıxış edir. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, milli sığorta bazarının inkişafını təmin edən müxtəlif səbəbləri vardır ki, bunlar daha çox əhalinin gəlirləri ilə maliyyə sabitliyi və ölkədəki iqtisadi vəziyyətlə birbaşa olaraq asılıdır. Bununla yanaşı, sığorta bazarının inkişafına, ümumilikdə sığorta xidmətlərinin səviyyəsi göstərilən sığortanın keyfiyyətinə uyğun şəkildə sığorta məbləğlərinin təyin edilməsi, bununla yanaşı, peşəkar mütəxəssislərin sığorta bazarında olması və bu sahədə geniş təcrübəyə malik olmaları nəticəsində milli sığorta bazarından rəqabət mühitinin formalaşaraq sağlam rəqabətin yaradılması sığorta bazarının inkişafını təmin edən əsas amillərdən hesab edir. Bu zaman isə ümumilikdə sığorta bazarında nə qədər sığorta şirkətinin təmsil olunmasının elə də bir əhəmiyyəti qalmır. İqtisadiyyatın vəziyyəti ilə sığorta inkişafı milli sığorta bazarında dinamikliyi birbaşa olaraq istehsal münasibətlərindən asılı olaraq dəyişir. İstehsal münasibətlərinin inkişafı və genişlənməsi sığortaya olan tələbi doğurur . Əhali gəlirlərinin sığorta bazarının inkişafında rolu, isə müasir dövrdə sığortalı münasibətlərinə birbaşa olaraq təsir edən ən əsas xüsusiyyətlərdən hesab edir. Buna görə də əgər əhalinin gəlirləri kifayət qədərdirsə, o zaman bu insanlar özlərinin sosial müdafiəsini formalaşdırmaq məqsədi ilə müxtəlif sığorta xidmətləri üzrə sığorta məbləği ödəyərək, sığorta münasibətlərinin iştirakçısına çevrilirlər.

Sığorta müqaviləsi əsasında rəsmiləşdirilən sığorta münasibətlərində bu prosesdə iştirak edən tərəflərdən biri sığorta riskini öz öhdəliyinə götürür və belə olduqda isə o, baş verə biləcək hər hansı bir bədbəxt hadisə nəticəsində və yaxud da ki, ümumi sığorta müqaviləsində qeyd edilən hallar baş verdiyi zaman bunun əvəzində sığorta olunanla müəyyən edilmiş məbləği ödəmək və müqavilədən əks edilən digər məsələləri öz öhdəliyinə götürür. Milli sığorta bazarında sığortanın struktur elementlər aşağıdakılardan ibarətdir

- Sığorta müdafiəsi qismində çıxış edən zərərin ödənilməsi və riskin minimumlaşdırılması ;
- Sığorta bazarında sığorta məhsuluna olan tələb ;
- Sığorta vasitəçiləri tərəfindən sığorta bazarında sığorta münasibətlərinin rəsmiləşdirilməsi ;
- Sığorta şirkətlər tərəfindən müxtəlif sığorta xidmətlərinin təklif edilməsi ;

Ölkəmizdən sığortala fəaliyyətinin və ümumilikdə sığorta bazarındakı sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsini sığortanın münasibətlərinin müxtəlif qanunvericilik aktları ilə tənzimlənməsi, bu sahədə xarici ölkələrin təcrübəsi ilə yerli sığorta təşkilatları arasında qarşılıqlı əlaqələrin formalaşması ümumilikdə sığorta bazarının inkişafında mühüm rol oynadığını nəzərə alsaq. Bu sahənin dövlət tənzimlənməsinə müvafiq formada Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müxtəlif tədbirlərinin həyata keçirildiyinə söyləyə bilərik. Maliyyə Nazirliyinin milli sığorta bazarında nəzarət funksiyasını yerinə yetirən bir orqan kimi bir sıra vəzifələri müəyyən edilmişdir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ✓ Sığorta şirkətlərinin müxtəlif sığorta fəaliyyətini həyata keçirməsi üçün onlara xüsusi lisenziyanın verilməsi
- ✓ Sığortaçıların reyestrini aparır.
- ✓ Milli sığorta bazarında müxtəlif sığorta xidmətlərinin genişləndirilməsi və bununla müvafiq olaraq sığorta təcrübəsinin inkişafı və sığorta fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflərin hazırlanması

- ✓ Azərbaycan Risk of Sığorta fəaliyyəti haqqında qanunu, eləcə də sığorta haqqından müxtəlif qanunverici aktlarına müvafiq formadan sığorta təşkilatlarının, eyni zamanda onların filiallarından və ya milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığortaçıların uçotunu aparır.
- ✓ Sığorta fondlarının və sığorta ehtiyatlarının qanunvericilikdə müəyyən olunmuş formada yaradılmasına nəzarət etmək

Maliyyə Nazirliyinin sığorta ilə əlaqədar Hacı cansız, Sığorta fəaliyyəti haqqında qanunu ilə müvafiq hüquqları müəyyən edilmişdir ki, bunları sadalayaq

1. Maliyyə Nazirliyi tərəfindən mütəmadi qaydada sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığortaçılar brokerlər, ümumilikdə, istər peşəkar sığorta mütəxəssislərinin fəaliyyəti haqqında məlumatlar əldə etmək ;
2. Qeyd etdiyimiz bu iştirakçıların sığorta bazarında fəaliyyət zamanı sığorta işinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar qanunvericiliyin qaydalarının pozulması şəraitində pozuntuların aradan qaldırılması istiqamətində lazımı tədbirlərin həyata keçirilməsi ,sığorta fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi üçün müxtəlif sığortaçıları verilən lisenziyanın ehtiyac olduğu təqdirdə dayandırılmasından məhdudlaşdırılması ;
3. milli sığorta bazarında sığorta münasibətlərinin iştirakçısı olan brokerlər və ümumilikdə sığortaçılar tərəfindən sığorta qanunvericiliyi şərtlərinin dəfələrlə pozulması şəraitində ümumilikdə sığorta fəaliyyətinin tamamilə qadağan edilməsi 4
4. Hər hansı bir sığorta təşkilatının ödəmə qabiliyyətinin olmaması və nəticədə ifası ilə əlaqədar məsələlərə nəzarət –iflasa qədərki prosesdə nazirlik sığorta təşkilatının maliyyə sabitliyində və normativlərə əməl edilməməsinə dair müəyyən məsləhətlərin verilməsini və buna müvafiq olaraq öz vəsaitinin artırılmasını eləcə də iflas təhlükəsi ilə əlaqədar yığıncaqlar həyata keçirilməsini və düzgün qərarların qəbul edilməsinə və bir çox məsələlərə nəzarət edir.

Ümumilikdə, müxtəlif illər ərzində sığorta bazarın artım dinamikasına nəzər salmaq

Sığorta bazarının 2007-2012-ci illər ərzində böyümə dinamikası

⁹ www.banker.az

2.3. Azərbaycanca sığorta bazarının mövcud vəziyyətinin təhlili və inkişaf problemləri

Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarında mövcud vəziyyətin təhlil edilməsi, ilk öncə sığorta bazarının inkişafını təmin edən amillərlə birbaşa olaraq əlaqəlidir. Bu amillər ÜDM, əhali gəlirlərinin ümumilikdə ölkənin sosial iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir. Müxtəlif dövrlər ərzində sığorta bazarının inkişaf dinamikası və ümumilikdə vəziyyətini daha çox bu istiqamətdə statistik məlumatların təhlil edilməsi ilə əldə etmək olar. 2009 –cu il Statistik məlumatlarına əsasən, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən 30-dan çox sığorta təşkilatı müxtəlif sığorta xidmətlərini həyata keçirmişlər. Fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin mülkiyyət forması üzrə quruluşuna nəzər salsaq görərik ki, burada əsas üstünlüyü açıq və qapalı səhmdar cəmiyyətləri formasında sığorta şirkətlərindən olmuşdur. Sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti və onların sığorta bazarında təmsil olunmasında müəyyən etdikləri sığorta tariflərinin çox mühüm rolu vardır. Sığorta tariflərinin müvafiq olaraq qeyd etmək lazımdır ki, sığorta tarif dərəcələrinin düzgün şəkildə formalaşdırılması sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə təsir edir və xüsusilə də həyat sığortası üzrə düzgün sığorta məbləğlərinin müəyyən edilməsi, müasir dövrdə həmin şirkətlərin sığorta fəaliyyətinə ciddi təsir göstərir. Lakin istənilən halda, Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra sığorta bazarından da daima və stabil bir formada bir canlanma müşahidə edilmişdi. Belə ki, əgər 2004-cü ildə ölkəmizdə sığorta bazarının inkişafı 0,6 faiz idisə, bu rəqəm 2011-ci ildə 6,9 faiz olmuşdur. Digər bir tərəfdən, 2012-ci ilin göstəriş göstəricilərinə əsasən, əvvəlki ildən fərqli olaraq, ölkəmizdə sığorta şirkətləri ümumilikdə 100 milyon manat sığorta haqqını toplamışlar, bu isə həm keçən ilki göstəricidən 505 daha çox sığorta məbləği deməkdir. Bu bir il ərzində əhalinin sığorta xidmətlərinin bu qədər geniş istifadə etməsi, sığorta bazarında sahənin inkişafının əsas göstəricilərindən hesab edilir.

Ümumilikdə ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra onun sığorta fəaliyyətinin inkişaf etməsi nəticəsində sığorta haqlarının ÜDM-də artması sığorta münasibətlərinin inkişafının göstəricisi kimi çıxış edir. Buna müvafiq olaraq aşağıdakı cədvələ nəzər salaq

Cədvəl 2.1. Ölkəmizdən milli sığorta bazarında sığorta haqlarını ÜDM nisbəti ¹⁰

İl	Sığorta haqları	ÜDM	Göstərici
2008	3456.5	14	0.36
2009	4765.8	15.6	0.35
2010	5436	38.2	0.70
2011	6185.5	42.8	0.71
2012	7456.5	59.6	0.83
2013	8463.5	67.4	0.79
2014	13456.5	86.7	0.65
2015	19568.2	90.6	0.49
2016	28965.5	149.7	0.53

Sığorta bazarının inkişaf problemləri ümumilikdə bir çox məsələlərdən asılı olaraq dəyişir. Bu problemləri sadalayaq ;

- əhalinin sığorta şirkətlərinə qarşı inamsızlığı və sığorta fəaliyyəti haqqında informasiya qıtlığı ;

¹⁰ Xudiyev Nizami “Azərbaycan milli sığorta bazarının formalaşdığı şəraitdə sığorta resurslarının idarə edilməsi”
iq.üz.fə.do.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2010

- qanunvericilikdə sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar çatışmazlıqların mövcud olması ;
- ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyəti ;
- milli sığorta bazarında dövlət inhisarşılığının davam etməsi ;

Hər birinə ayrıca yanaşsaq sığorta sistemində inhisarçılığın inkişafa mane olan problemlərdən biri olduğunu qeyd edə bilərik. İnhisarşılığın olması hər şeydən əvvəl sağlam rəqabətin milli sığorta bazarında qarşısına alaraq, ümumilikdə, rəqiblərin bazardan sıxışdırılıb çıxarılmasına səbəb olur. Bununla yanaşı, sığorta bazarından yeni sığorta şirkətlərinin fəaliyyət göstərməsinə və eyni zamanda müxtəlif keyfiyyətlərinə məxsus yeni sığorta növlərinin və xidmətlərin yaranmasına mane olur. Əhalinin inamsızlığı ilə əlaqədar problem isə ümumilikdə hər şeydən əvvəl əhalini sığorta sahəsi ilə əlaqədar məlumat alması ehtiyacından və məlumatlıq səviyyəsinin aşağı olmasından irəli gəlir. Əhalinin sığorta şirkətləri və ümumilikdə sığorta məhsulları haqqında məlumatsız olması nəticə etibarilə sığorta bazarının fəaliyyətinə təsir göstərir. Bəzi hallarda isə hər hansı bir sığorta xidmətindən istifadə edən sığorta olunanlar, sığorta müqaviləsinin şərtlərini oxumadan və ya ümumilikdə bu haqda dəqiq məlumatlar almadan sığorta rəsmiləşdirilməsini yerinə yetirir. Belə olduqda isə sonradan hər hansı bir problem meydana çıxan zaman əhali bu problemin səbəbini sığorta şirkətlərin görür. Əhalinin sığorta haqqında kifayət qədər məlumata sahib olunmasının əsas səbəblərindən biri sığorta şirkətlərinin özləridir. Belə ki, sığorta şirkətləri yeni yaratdığı sığorta xidmətləri və ümumi sığorta məhsulları barədə reklam kampaniyalarının həyata keçirməli və potensial müştəriləri axtarıb taparaq onları bu haqda məlumatlandırmalıdır. Bütün bunlar nəticə etibarilə, külli formada sığorta olunanların sayının olduqca az olmasına gətirib çıxarır. Başqa sözlə, qeyd edə bilərik ki, sığorta təşkilatlarının könüllü sığorta üzrə müştəri bazasının daha çox banklar təyin edir. Bütün bunlarla yanaşı ölkəmizdə müxtəlif dövlət və xarici şirkətlərin yerli nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərsə də Azərbaycandakı sığorta bazarı ümumilikdə Rusiya, Türkiyə, Qazaxıstan kimi ölkələrdəki sığorta

fəaliyyətində xeyli geridə qalır. Bu göstərici özünü ümumilikdə sığorta məbləğlərində və sığorta məhsullarının kəmiyyətində və keyfiyyətində göstərir.

Cədvəl 2.3. 2014-cü il sığorta xidmətləri üzrə sığorta haqları üzrə statistik məlumat ¹¹

Sığorta növləri	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri
Həyat sığortası	2083956415	141598775
Sağalmaz xəstəliklərlə əlaqədar sığorta	12.630.40	-
Qeyri-həyat sığortası	67.301.138.37	18.440193.44
Əmlak sığortası	22.730.881.29	7149.229.25
yanğından sığorta	5321.914.04	397.445.84
avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası	8180.772.3	6568.768.63
yüklərin sığortası	3.190.346.34	118.045.34
su nəqliyyat vasitələrinin	270.348.64	1750
hava nəqliyyatı vasitələrinin sığortası	5452.596.19	-
dəmiryol vasitələrinin sığortası	46.426.70	-
kənd təsərrüfatı heyvanlarının	26.391	23.659
bitkilərin sığortası	87.531.29	40.568.79

Cədvəl 2.3 Ardı

Qeyri-həyat sığortası	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri
-----------------------	-----------------	--------------------

¹¹ <http://www.maliyye.gov.az/node/428>

hərbi qulluqçuların dövlət icbari sığortası	3216789	1578.270
dövlət icbari şəxsi sığortası	2410.918	195.805
daşınmaz əmlak üzrə	3425.210.28	408.589.42
avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyəti üzrə	13.009.062.83	6055.859.34
diplomat nümayəndələrin icbari sığortası	-	-
sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası	2259	-
Mülki məsuliyyət sığortası üzrə	4985.525.04	275.866.52
yükdaşıyanın məsuliyyəti sığortası	945	-
dəmiryol nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətin sığortası	-	-
peşə məsuliyyətinin sığortası	50.532.97	-
mülki hüquqi müqavilə üzrə məsuliyyətin sığortası	220.310.37	--
hüquqi xərclərin sığortası	-	-
ümumi mülki məsuliyyətin sığortası	1905.450.97	67.479.90

“Alfa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 195 144,16	435 387,04
“AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 098 830,79	758 649,03
“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	15 050 314,59	1 417 569,75
“Atəşgah” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7 325 472,77	2 970 437,00
“AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8 746 924,75	2 073 309,58
Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	8 037 075,00	2 940 365,00
“Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 364 237,14	657 319,83

Cədvəl 2.3-ün ardı

“Azərqarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	304 417,16	47 418,42
“Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	560 104,46	588 889,53
“Başak İnam Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	933 664,09	443 573,89
“Beynəlxalq Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 849 082,76	1 540 807,27
“Buta Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 159 894,03	632 304,86
“Era Trans Sığorta” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	238 593,22	102 993,73
“Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	97 081,29	16 720,42
“Mega Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 550 452,21	259 735,44
“Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	9 091 802,43	432 803,88
“Paşa Sığorta” Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	27 422 010,79	6 387 872,39
“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6 534 811,50	70 229,00
“Qarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 195 928,06	528 992,46
“Rəvan Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	669 589,94	220 294,45
“Standard Insurance” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	3 312 835,69	1 605 521,58
“Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 670 874,79	668 261,72
“Çartis Azərbaycan” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	40 395,21	272,00
“İPƏK YOLU SİĞORTA” ASC	7 522 408,24	9 562,63

FƏSİL III. MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ SİĞORTA BAZARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ ONUN SƏMƏRƏLİLİYİN ARTIRILMASI PROBLEMLƏRİ

3.1. Müasir dövrdə ölkəmizdə sığorta sistemi və milli sığorta bazarının inkişaf istiqamətləri

Ölkəmizdə sığortaya tələbin artması müasir dövrdə sığorta sisteminin və milli sığorta bazarının inkişaf etməsinə şərait yaratmışdır. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq insanların öz tələbatlarını ödəməklə yanaşı, baş verə biləcək təhlükələrdən müdafiə ilə əlaqəli sığorta münasibətlərinin formalaşması və buna uyğun şəkildə sığorta xidmətlərinin artması nəticə etibararı ilə milli sığorta bazarının formalaşmasına səbəb oldu. Sığorta bazarının formalaşması və inkişafına səbəb olan əsas amillərdən biri də əhalinin sığortaya və ümumilikdə sığorta münasibətlərindən tələbinin formalaşması ilə əlaqəlidir. Sığorta sahəsində yaranmış bu ictimai tələbat insanların baş verə biləcək gözlənilməyən hadisələrdən müdafiəsi və bu hadisələrdən kompensasiya edilməsi məqsədi ilə birbaşa bağlıdır. Milli sığorta bazarına iqtisadi münasibətlərin, xüsusi bir sahəsi kimi yanaşmaq olar ki, buna müvafiq olaraq sığorta bazarı, sığorta xidmətlərinə qarşı olan tələb və təklif vasitəsilə sığorta müqaviləsi ilə rəsmiləşdirilərək müəyyən olunmuş qaydalar çərçivəsində reallaşır. Sığorta xidməti isə sığorta bazarında olan sığortaçıları tərəfindən təqdim edilən əmtəə kimi çıxış edir. Bu əmtəənin dəyəri isə sığorta ödənişi formasında icra edilən hər hansı bir zərərin dəyməsi nəticəsində sığorta müdafiəsinin təmin olunması ilə bağlı olur. Milli sığorta bazarında sığorta xidmətinin qiyməti isə müvafiq olaraq bazarda fəaliyyət göstərən müxtəlif sığorta şirkətləri ilə rəqabətə uyğun formada, əhalinin tələbatına müvafiq müəyyən edilir.

Müasir dövrdə sığorta sisteminin və sığorta bazarının inkişafını bunu təmin edən müxtəlif amillər vardır ki, onlara nəzər salaq :

1. əhalinin gəlirləri ;

2. sığorta sahəsində mövcud olan qanunvericilik bazası ;
3. ölkənin ümumilikdə, sosial iqtisadi inkişaf səviyyəsi ;
4. milli sığorta bazarında olan sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar peşəkar və təcrübəli mütəxəssislərin olması ;
5. sığorta şirkətlərində maliyyə sabitliyinin mövcud vəziyyəti ;
6. ölkənin milli sığorta sistemində xarici ölkələrin sığorta təcrübəsini istifadə edilərək busahə üzrə ana inkişafı istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ;
7. milli sığorta bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənmə mexanizmi ;

Əhali gəlirlərinin sığorta sistemində və ümumilikdə bütün sığorta bazarının inkişafında olduğunu nəzər salsaq hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, bu amil digərlərinə nisbətən daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bunun səbəbi ondan ibarətdir ki, ölkədə əhalinin maddi vəziyyəti, gəlirləri nə qədər çox olarsa, onların maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsi, bir o qədər asan olur. Belə olduqda isə insanın bu ehtiyaclardan əlavə öz vəsaitlərini müxtəlif istiqamətlər üzrə tam sərf etmək imkanı əldə edirlər. Bununla əlaqədar baş verə biləcək hər hansı təhlükələrdən sosial müdafiə uyğun olaraq, sığortadan istifadə edərək müxtəlif sığorta xidmətlərindən yararlanırlar.

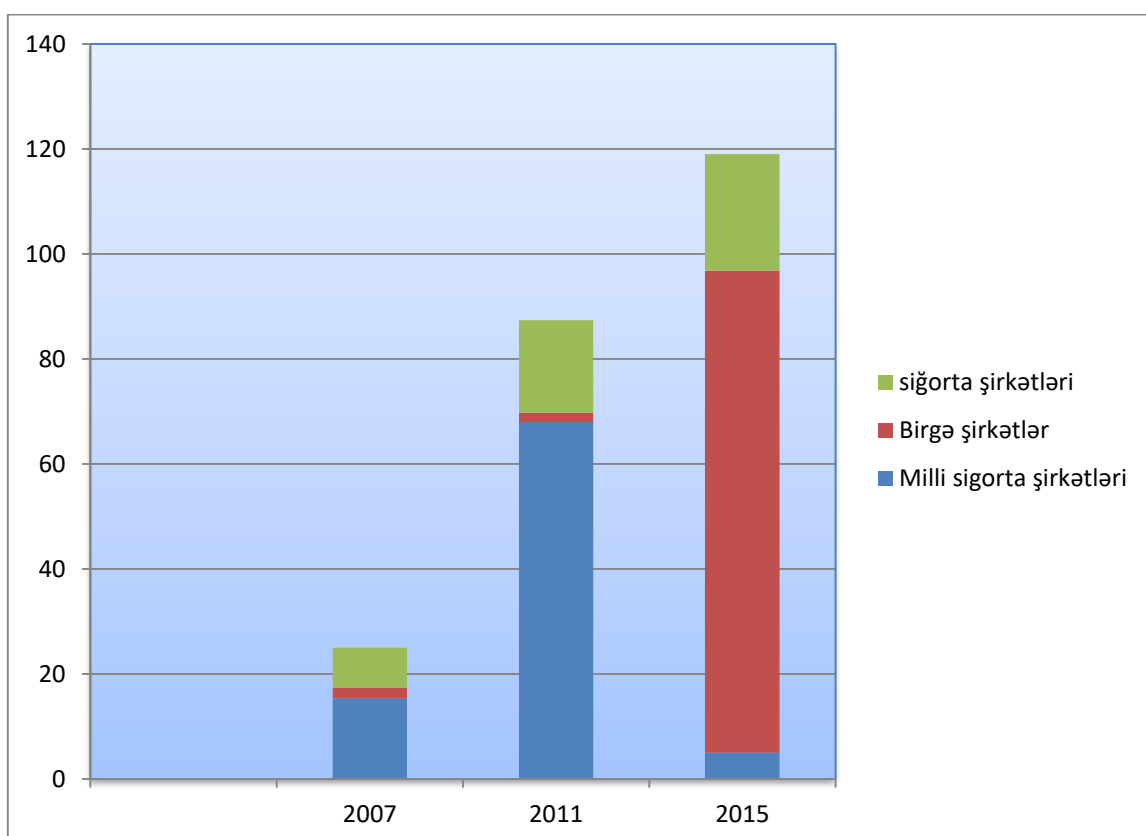
Digər amil kimi milli sığorta bazarında peşəkar və təcrübəli mütəxəssislərin olmasından qeydi etməliyik. Belə ki, bu amil milli sığorta bazarında sığorta münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, sığortaçı və sığortalı arasında olan müəyyən edilmiş sığorta xidməti üzrə sığorta müqaviləsinə əsasən, prosesin rəsmiləşdirilməsinin normativlər əsasında işin həyata keçirilməsində çox mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasında olan sığorta fəaliyyətinin və ümumilikdə sığorta bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, sığorta işinin inkişaf etdirilməsinin və eləcə də bu sahədən dövlətin səlahiyyətlərini müəyyənləşdirərək sığorta sahəsi üzrə xidmətlərin daha etibarlı formada icra edilməsini təmin edir. Bu istiqamət üzrə dövlət tərəfindən müxtəlif dövrlər ərzində qəbul edilən qanunlar və sığorta sisteminin hüquqi bazasının formalaşdırılması, iqtisadiyyatda sığortalanmış

fəaliyyətinin rolunun daha da artırılması milli sığorta bazarında dövlət tənzimlənməsinin normalarının müəyyən edilməsində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sığorta bazarı inkişaf etmək istəyən və bu sahədə rəqabətqabiliyyətli fəaliyyətinin təmin edilməsi, müxtəlif sığorta əməliyyatlarının zaman ərzində çoxalmasından və yeni sığorta xidmətlərinin formalaşmasına səbəb olur. Bu sahə üzrə sığorta haqlarının toplanması və illər üzrə daha çox sığorta məbləğlərinin əldə edilməsi sığorta bazarının inkişafının əsas göstəricilərindən hesab edilir.

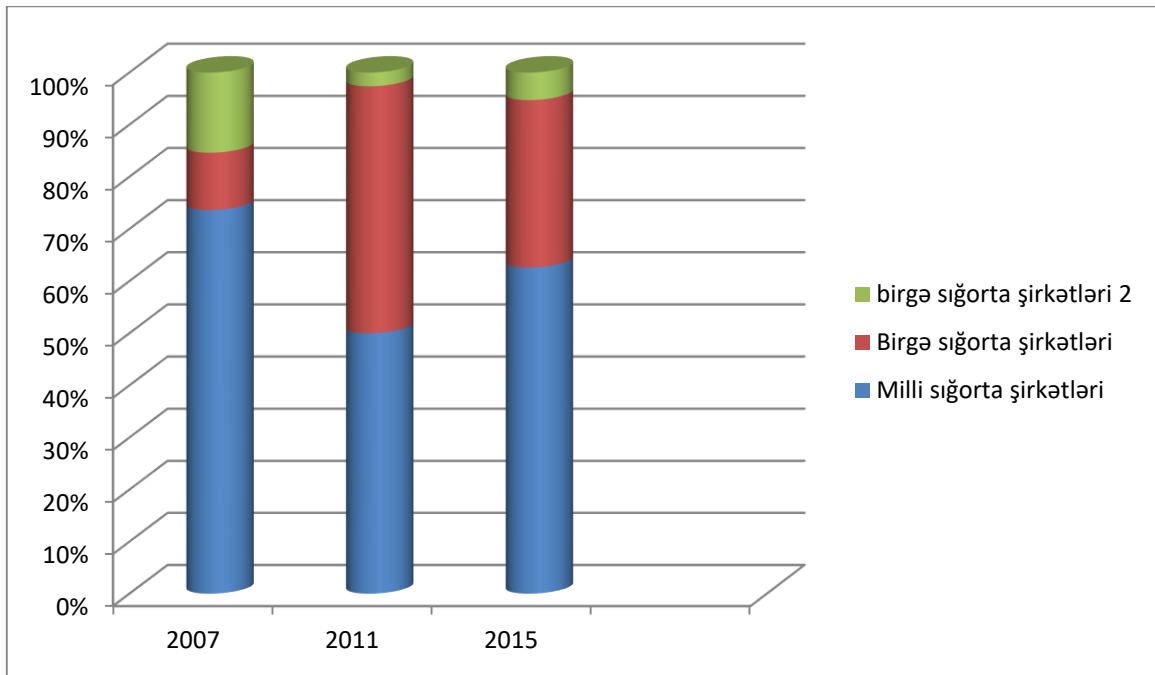
Sxem 31. Azərbaycan Respublikasının sığorta şirkətləri üzrə daxil olan sığorta haqlarının həcmi (2007, 2011 2015-cü illər üzrə) ¹²

¹² Bəybalə Xankişiyev "Sığorta" Bakı, 2005

Sxem 3.2. Azərbaycan Respublikasının sığorta şirkətləri üzrə sığorta ödənişləri

(2007, 2011, 2015)

Milli sığorta sistemindən xarici ölkələrin sığorta təcrübəsindən istifadə edərək bu sahənin inkişaf etdirilməsi və beləliklə də, beynəlxalq standartlara uyğun formada sığorta sahəsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynamış və bu istiqamətdə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu təcrübədən istifadə edilərək sığorta haqqından qanunla müəyyən dəyişiklikləri edilmişdir ki, məhz bu dəyişikliklər bu sahənin inkişafında vacib rol oynayır. Bəhs etdiyimiz bu dəyişikliklər vasitəsilə bir sıra məsələlərə nail olunmuşdur ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Təkrarsığorta fəaliyyəti istiqamətində normativlərin müəyyən edilməsi ;
- Kommersiya banklarının fəaliyyətini dayandırması vəziyyətində sığortaçıların banklardakı pul vəsaitlərinin mühafizə olunması ilə əlaqədar təminatın yaradılması ;
- Nizamnamə kapitalı üzrə əmlakın qiymətləndirilməsi sahəsində dövlət tərəfindən nəzarətin yerinə yetirilməsi ;

- Sığortaçıların vəsaitlərinin daha uyğun şərtlərlə kapital qoyuluşlarının cəlb edilməsi ;

Ölkəmizdə sığorta sistemi müstəqillik əldə etdikdən sonra sığorta münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır. Bunun bariz nümunəsi kimi müstəqil sığorta şirkətlərinin yaranmasını göstərmək olar. Lakin müstəqillik əldə edərək, bazar iqtisadiyyatına tam keçid şəraitində ölkəmizdə sadəcə sığorta şirkətlərinin formalaşdırılması, bu sahənin inkişaf etməsində kifayət deyildi. Bu istiqamətdə normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması, eləcə də əhalinin sığorta xidmətlərindən istifadəsi haqqında təbliğatların aparılması müəyyən sığorta sahəsinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, sığorta münasibətlərinin inkişafı nöqteyi nəzərindən zəruri hesab edilirdi. Ölkəmizdə sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar verilən müxtəlif qərarlarında yanaşı 1996-cı ildə dövlətin sığorta sahəsinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar “Ölkəmizin nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında” qanun ilə milli sığorta bazarında avtomobil sığortası bazarının inkişaf üçün bir təkan verdi. Bununla yanaşı, bu sahədə olan yeni sığorta şirkətlərindən yaranmasına və fəaliyyətinə təkan yaratdı.

Milli sığorta sisteminin və ümumilikdə sığorta fəaliyyətinin inkişafının əsas xüsusiyyətlərindən biri də müasir dövrdə bu sahə üzrə müxtəlif şirkətlər tərəfindən kapital yığılı prosesinin intensiv formada həyata keçirilməsidir. Bunu müvafiq olaraq qeyd etmək lazımdır ki maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən investisiya təsisatları kimi rolu son dövrlərdə daha da artmışdır. Bu prosesin başqa cür sərbəst vəsaitlərin investisiyalaşdırılması kimi də yanaşa bilərik. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müxtəlif sığorta şirkətlərin passiv pul axınlarını aktiv axınlara çevirərək, ümumilikdə, kommersiya bankları vasitəsi ilə investisiya kapitalının əsas mənbələri kimi, milli sığorta bazarında çıxış edirlər. Belə olduqda isə sığorta şirkətlərinin xüsusi kapitalının artmasından milli sığorta bazarında nəticə etibarilə, sığorta şirkətlərinin investisiya imkanlarının artırılmasına da ciddi təsir göstərir. Bank depozitləri sığorta investisiyaların tərkib hissəsi kimi əhəmiyyətli rol oynayır. Ümumilikdə isə sığorta şirkətləri

uzunmüddətli investisiyalaşdır prosesində iştirak etməklə, sığortanın fəaliyyətini inkişafı şəraiti yaradırlar. Sığorta şirkətləri dünyanın müxtəlif ölkələrində səmərəli investorlar kimi tanınmasına baxmayaraq, ölkəmizdə bu istiqamətdə qanun sığorta ehtiyatlarının həcmində investisiya fəaliyyətinin və investisiya qoyuluşlarının payında qədər də üstünlük təşkil etmir. Lakin buna baxmayaraq, ölkəmizdə fəallıq göstərən bir sıra sığorta şirkətlərinin öz sərbəst pul vəsaitlərini investisiya qoyuluşlarını istiqamətləndirmək isə ümumi gəlirlərin artırılması baxımından müsbət nəticələr əldə edirlər. Sığorta şirkətlərinin investisiya qoyuluşları yönəldə biləcəyi vəsait isə həmin şirkətin sığorta məbləğləri vasitəsilə yaratdığı sığorta ehtiyatları əsasən müəyyənləşdirilir. Buna müvafiq olaraq, sığorta ehtiyatlarının vəsaiti bir neçə formada nə investisiya qoyuluşlarının cəlb edə bilər ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Dövlət tərəfindən qiymətli kağızların alınib satılmasına ;
2. Torpaq sahələrinin və daşınmaz əmlakın algı satqısı istifadəsi ilə əlaqədar hüquqlarının satın alınmasına ;
3. Xarici valyutanın və qeyri-dövlət orqanı qiymətli kağızlarının satın alınmasına ;
4. Digər investisiya sahələrinə ;

Xüsusən ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonrakı 10 il ərzində milli sığorta sistemi və sığorta bazarının formalaşmasında investisiya göstəricilərinə nəzər salsaq, görürük ki, müxtəlif investisiya istiqamətləri üzrə dövlət müəssisə təşkilatlarının səhmlərinə bank depozitlərinə və sair investisiyalar üzrə investisiya qoyuluşları yerinə yetirilmişdir. Belə ki, müvafiq olaraq bu məbləğ

2001-ci ildə 5876.12 min Azn

2003-cü ildə 12256.58min Azn ,

2005-ci ildə 29654.2 olmuşdur.

3.2. Milli sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və onun səmərəliliyinin artırılması problemləri

Ölkəmizdə milli sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması istiqamətində fəaliyyətin təhlili zamanı son illərdə Azərbaycandan sığortanın nüfuzu əmsalı anlayışından istifadə və bunun əhəmiyyəti aktual hesab edilir. Belə ki, əvvəlki paraqraflardan ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri tərəfindən yığılan sığorta məbləğlərinin milli sığorta bazarına və ümumilikdə sığorta fəaliyyətinin inkişafında rolundan bəhs etmişdik. Sığortanın nüfuz əmsalı isə sığorta haqqlarının hər bir ölkə üzrə ümumi milli məhsula nisbəti əsasında formalaşaraq, sığortanın səmərəliliyinin artırılması, eləcə də qiymətləndirilməsinə əsas göstəricilərindən hesab edilir. Azərbaycanda nüfuz əmsalı nisbətən aşağı olması, bu istiqamətdə fəaliyyətinin tənzimlənməsindən və səmərəliliyinin artırılması istiqamətində problemlərin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bunu müvafiq olaraq qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş dövlətlərinin əksəriyyətində sığorta məbləğlərinin ümumi milli məhsulda xüsusi bir çəkiyə malik olur. Ümummilli məhsulun payında ölkədə fəaliyyət göstərən müxtəlif sığorta şirkətləri vasitəsi ilə toplanan sığorta məbləğlərinin çox olması, onun sığorta gəlirlərinə təsirini əks etdirir. və beləliklə də həmin ölkə üzrə iqtisadi inkişaf göstəricilərinin yüksək olmasından xəbər verir. Ölkəmizdə sığorta sahəsinin inkişafı və bu istiqamətdə meydana çıxan problemlərin aradan qaldırılması məqsədi ilə müstəqillik əldə etdikdən sonra mühüm tədbirlər görülmüş və bu istiqamətdə lazımi tədqiqatlar aparılmışdır. Lakin buna baxmayaraq qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin sığorta nüfuz əmsalının aşağı səviyyədə olmasını, bu istiqamətdə daha da təkmilləşmiş tədbirlərdən istifadə etməyi qarşıya əsas məqsəd kimi qoyulub. Belə ki, ölkəmizdən sığorta nüfuz əmsalı Avropa ölkələri ilə müqayisədə çox aşağıdır. Buna görə də daima bu iqtisadi inkişafının artmasında və ümummilli məhsulun payında sığorta nüfuz əmsalının az olması ilə əlaqədar məsələlər təhlil edilməli və bu istiqamətdə səmərəliliyinin əldə edilməsi üçün lazımi tədbirlər icra edilməlidir.

Cədvəl 3.1. Müxtəlif ölkələr üzrə sığorta nüfuz əmsal ¹³

İllər	Türkiyə üzrə nüfuz əmsalı	Azərbaycanda nüfuz əmsalı	Avropa nüfuz əmsal	İranda nüfuz əmsalı	Digər dövlətlər üzrə nüfuz əmsalı
2012	1.3	45	7.54	1.36	7.08
2013	1.4	48	7.54	1.39	6.71
2014	1.4	55	7.46	1.6	6.71

Bu göstəricilərlə yanaşı, ölkəmizdə ümumilikdə, sığorta bazarında müasir dövrdə mövcud olan çatışmazlıqlar, həmçinin dünya praktikasında inkişaf etmiş bəzi sığorta xidmətlərinin ölkəmizdə özünü doğrultmaması və əhalinin bu xidmətlərdən istifadə etməməsi və nəticə etibarilə sığorta haqları üzrə nüfuz əmsalının aşağı düşməsinə və beləliklə də Azərbaycandakı sığorta firmalarının səmərəliliyinin aşağı olmasına gətirib çıxarır. Sığorta şirkətlərin fəaliyyətində səmərəliliyin yüksəldilməsi və milli sığorta bazarının inkişaf etməsi və təkmilləşdirilməsi nöqtəyi nəzərinde xarici səhmdarların sərmayə qoyuluşundan istifadə edərək bu sahədə tədqiqatların aparılması ehtiyacı yaranmışdı.

Milli sığorta bazarında səmərəliyin artırılması cəhətdən fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin həcmi üzrə indeksinin müəyyən edilməsi və buna əsasən də aktivlərin dəyərlərinin və təşkilatların səhmlərinin birja bazarından təhlil edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta şirkətlər böyüdükcə mülkiyyətin quruluşu da paralel formada inkişaf edərək mülkiyyət sahəsində, rəhbərlərin rolunun artmasına və bununla da sığorta təşkilatları nümayəndəlikləri üzrə zəruriyyət kəsb etməsinə gətirib çıxarmışdır. Sığorta təşkilatlarında mərkəzləşdirmiş mülkiyyətlərin yüksək

¹³ Hənifzadə Lətif "Azərbaycan Respublikasında sığorta firmalarının səmərəlilik problemləri" iq.üz.fə.do.də.al.üç.tə.ed.dis, Bakı 2013, səh 83

effektivliyi firmanın hakimiyyəti prinsipinin nəzarəti vasitəsi ilə həyata keçirilir və bu zaman hər iki üstünlüyə maksimum gəlir və əmlakı kifayət qədər nəzarət üstünlüklərinə məxsus olan mərkəzləşmiş mülkiyyət quruluşu, şirkətin idarə edilməsinə nəzarət edərək effektivliyini və əmsalını artırmaqla bilər. Bu zaman isə onun sığorta təşkilatlarının səmərəliliyinin artırılması üçün onların inteqrasiya fəaliyyətinin beynəlxalq səviyyədə genişləndirilməsi, daima diqqət mərkəzində olmuşdur. Sığorta təşkilatlarının öz strukturlarını yenidən formalaşdırmaq və buna müvafiq olaraq inteqrasiya etməklə səmərəliliyə nail olmaq üçün maliyyə sabitliyinin təmin olunması, xərclərinin azaldılması istiqamətində fəaliyyət göstərməyə çalışırlar. Effektivliyin səmərəliliyin əldə olunması məqsədi ilə bir sıra amillər müəyyən edilmişdir ki, bunlara istehsal amillərinin, kapital qoyuluşlarının gəlirlərini artırmaq və istehsalın maksimum səviyyədə təşkil edilməsi kimi məsələlər aid edilir.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən özəl sığorta təşkilatları arasındakı rəqabət güclü və dinamik bir mübarizənin onların fəaliyyəti üzərində nəzarət sisteminin qurulması həmin təşkilatlardan isə mülkiyyət quruluşu arasında müsbət bir əlaqənin formalaşmasına müvafiq olaraq şirkətlərin səmərəli fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar yüksək fikir formalaşdırır. Sığorta fəaliyyətində səmərəliliyin əldə edilməsi və xüsusilə mülkiyyət quruluşu və səmərə arasında əlaqənin düzgün şəkildə öyrənilməsi həmin təşkilatlardan səmərəli fəaliyyətinin ən əsas şərtlərindən biri hesab edilir. Rəqabət şəraitində resurslardan düzgün istifadə edilməsi onun sığorta təşkilatları tərəfindən sığorta xidmətlərindən keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılmasının və bununla yanaşı, əhəlinin tələbatlarına uyğun sığorta xidmətlərinin göstərilməsi və yeni sığorta növlərinin formalaşması ümumilikdə, ölkə iqtisadiyyatındakı inkişaf prosesinə ciddi şəkildə təsir göstərir. Bu təsir, maliyyə bazarlarının inkişafından, qiymətli kağızlar birjasında fəaliyyətlə qarşılıqlı şəkildə əlaqəlidir.

Şəkil 3.1 Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta firmalarının aktivləri (2012-2013-cu illər üzrə)

№	Sığortaçılar	Sığorta firmalarının aktivləri (manat)	
		2009-cu ildə Aktivlər	2010-cu ildə Aktivlər
1	"A-Group "	9423933	9299421
2	"AIG Caspian "	6401527	---
3	"Alfa"	3565581	5572939
4	"Atəşgah"	18646266	20988231
5	"Atəşgah həyat"	2252652	4085953
6	"Ata sığorta"	7923902	9267323
7	"Azal "	6915520	19462257
8	"Az Invest "	1090338	---
9	"Azərsığorta"	15755084	14729943
10	"Azərqarant "	3587565	4416133
11	"Az sığorta"	10763483	18935231
12	"Azərbaycan sənaye "	8683421	9750917
13	"Bakı"	9911241	11900198
14	"Başak İnam"	3742153	5203512
15	"Beynəlxalq şirkəti"	24443861	20737977
16	"BE&G"	1874686	---
17	"Qala"	1106000	3445393
18	"Qarant "	7822510	10598759
19	"Era-Trans "	4693283	5811456
20	"MEQA "	---	3977095
21	"Əmrah "	2798566	4502090
22	"Fidan "	1912528	2827186
23	"Gunay Anadolu "	3178949	3380482
24	"Xalq "	27158922	28905233
25	"MBASK"	18108490	18422272
26	"Paşa "	19476184	33469446
27	"Rəvan "	6888947	7561937
28	"Standart "	20553779	19845437
29	"Thames Group "	2672149	1401915
30	"Çartış Azərbaycan"	---	5610815
	Yekun	251351484	304109563

Milli sığorta bazarının səmərəliliyi ümumilikdə bu bazarda fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının ölçüsü və həcmi mülkiyyət quruluşunu bazar strukturu və şirkətlərin bazardakı payı, eləcə də maliyyə nəzarəti sistemindən asılı olaraq dəyişir. Buna müvafiq olaraq qeyd etmək lazımdır ki, səmərəliliyin

qiymətləndirilməsi, iqtisadiyyatda müxtəlif sahələr üzrə mütəxəssislərin diqqətini amma bu sahəyə cəlb etmiş və səmərəliliyinin artırılması, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin dayandırılması və fəaliyyəti ilə bağlı yaranan problemlərin qarşısının alınması, eləcə də valyuta, maliyyə bazarlarında sabitliyin əldə olunması məqsədi ilə yerinə yetirilir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarında səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi və ona təsir edən amillərin diqqət mərkəzində saxlanması üçün iqtisadiyyatda bu sahə üzrə fəaliyyətin tənzimlənməsinə nəzarət edən orqanların bu istiqamətdə yerinə yetirdikləri tədbirlərə nəzər salmaq. Maliyyə Nazirliyi Dövlət Sığorta Nəzarət xidməti qeyd etdiyimiz məsələ ilə bağlı olan bir sıra məsələlərin öyrənilməsini və müəyyənləşdirilməsini əsas məqsəd kimi qarşısına qoyur ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Sığorta təşkilatlarının funksiyasının qiymətləndirilməsi məqsədi ilə dövlət investorları nəzarətçilərin müxtəlif nəticələrdən istifadə edərək bu prosesi həyata keçirməsi ;
2. Sığorta firmalarının qiymətləndirilməsini və səmərəli fəaliyyət göstərməsinin müasir dövrdə milli sığorta bazarının tələbinə uyğun formada reallaşması ;
3. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığından və onların rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasına və milli sığorta bazarında yüksək keyfiyyətli xidmətlər ilə təmsil olunması üçün sığorta məbləğlərinin sığorta növü üzrə əmsalının artırılması, eləcə də səmərəli fəaliyyətin təşkil olunması baxımından təhlil edilməsi ;

Azərbaycanda olan sığorta təşkilatlarının səmərəliliyinin artırılması istiqamətində m inkişafı tədbirləri və ya təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar görülən işlər aşağıdakılardan ibarətdir ;

- Sığorta təşkilatlarının məhsuldarlığı nisbətən kiçik sığorta firmalarının birləşməsi və istehsal xərclərinin azaldılması vasitəsilə artırılması, buna müvafiq olaraq daha böyük kapitalla malik olan sığorta firmalarının

formalaşması zərurəti və birləşməsindən istifadə etmək üçün ümumi sığorta şirkətlərinin birləşdirilməsi, zəruri hesab edilir. İri sığorta firmaları öz xərclərinin azaldıqda bilmək potensialına malik olduqları üçün onları istehsalın sabit xərclərin çoxluğu və böyük həcmli investisiya qoyuluşlarına istifadə etmək məqsədi ilə yüksək səmərəlilik və məhsuldarlıq həmçinin istehsal etdikləri məhsulların rəqabət qabiliyyətsizliyi məsələlərindən də daima uğur əldə edə bilirlər.

- Sığorta şirkətlərinə investisiya qoyuluşlarını daha da artırılması və ümummilli məhsulun payından sığorta nüfuz əmsalından çəkisinin daha çox olması məqsədi ilə digər ölkələrdə xarici investorların bu sahəyə daha çox vəsait qoyuluşunun təmin edilməsi ;
- Sığorta təşkilatlarının əhaliyə təqdim etdikləri sığorta məhsulları üzrə sığorta haqları, eləcə də müştərilərin narazılığına gətirib çıxaran sığorta məhsul və xidmətlərin məhsuldarlığının təmin edilməsi və ümumilikdə bu istiqamətdə əhalinin maarifləndirilməsi, sığortanın inkişafına səbəb olur. Bütün bu proseslər isə nəticə etibarilə iqtisadi artımı və buna müvafiq olaraq sığorta məbləğlərinin artması onun sığorta nüfuz və ən sonunda artımına gətirib çıxarır.
- Maksimum səmərəliliyin əldə edilməsi, həmçinin milli sığorta bazarının dinamik formada inkişaf və canlanması üçün mülkiyyət quruluşunun təyin edilməsinə əsasən, sığorta təşkilatlarının kəmiyyət və keyfiyyət baxımından istifadəsi sığorta bazarının inkişafında müsbət rol oynaya bilər.
- Sığorta təşkilatlarının növlərə bölünməsi və nəzarətçi firmalar tərəfindən daha dəqiq qiymətləndirmə metodlarından istifadə etmək, sığortalıların hüquqlarının müdafiəsi məqsədi ilə qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi

3.3. Azərbaycanca milli sığorta bazarında səmərəliyin artırılması istiqamətində xarici təcrübədən istifadə və beynəlxalq sığorta bazarlarının bu sahədə fəaliyyəti

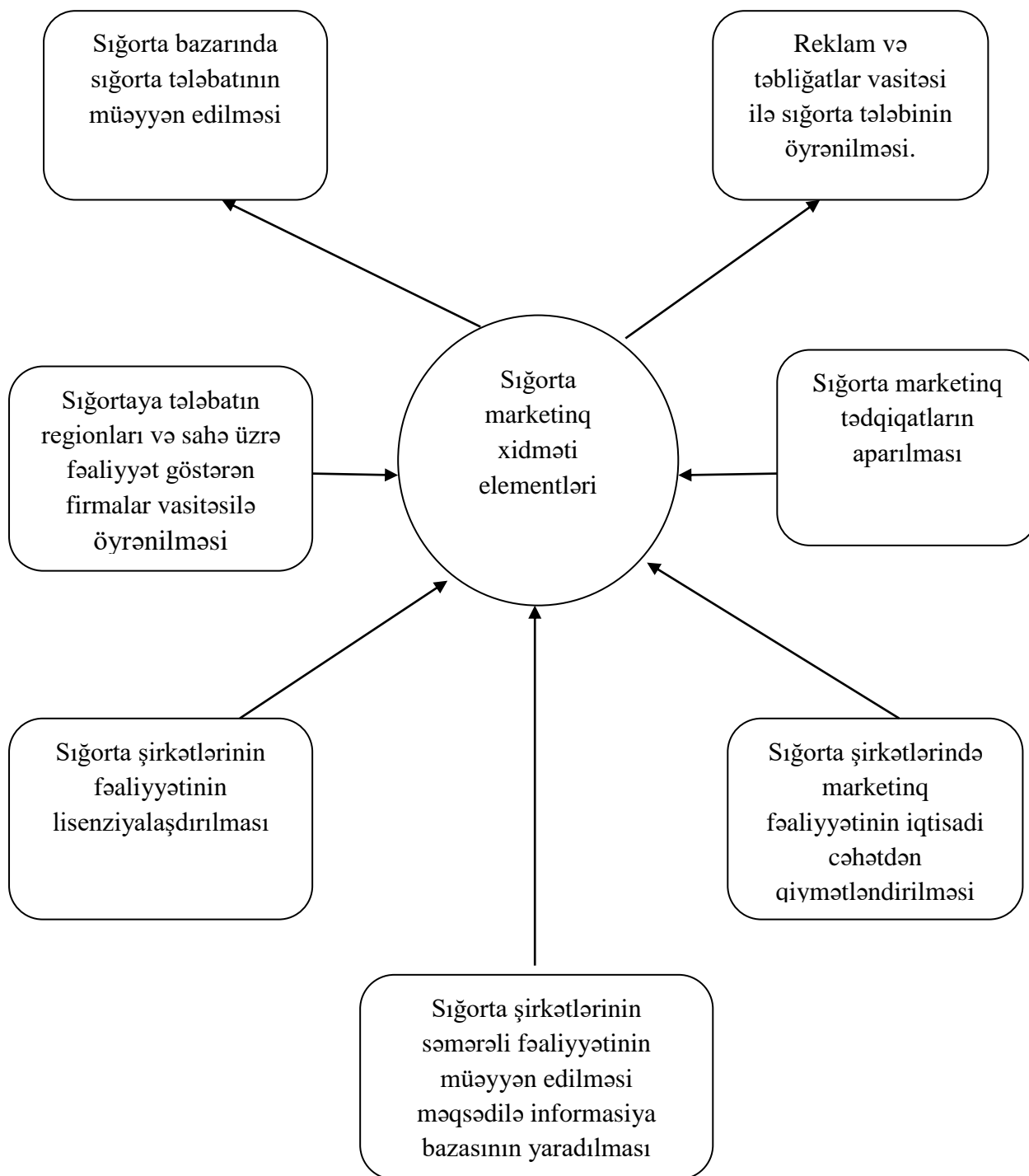
Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində olan ölkəmizin milli sığorta bazarında səmərəliyin artırılması üçün müxtəlif əməliyyatları icra edən sığorta şirkətlərinin öz fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə olduqda isə bazarda fəaliyyət göstərən müxtəlif sığorta şirkətləri arasında onların yerinə yetirdikləri əməliyyatların keyfiyyəti ilə əlaqədar rəqabət yaranır. Dövlət və özəl şirkətlər arasında daha aydın şəkildə görünən rəqabətin təzahürləri özünü sığorta sistemi üzrə inhisarlaşma prosesində daha aydın göstərir. Milli sığorta bazarından sağlam formada tələb və təklifə uyğun şəkildə rəqabətin formalaşması sığorta sisteminin inkişafına təkan verir. Buna istinad edərək, qeyd etməliyik ki, sığorta şirkətlərinin səmərəli formada fəaliyyət göstərməsinin əsas şərti onların stimullaşdırılması ilə əlaqədar tədbirlərin icra edilməsidir. Stimullaşdırmanın mahiyyəti isə milli sığorta bazarında olan sığortaçıların sərbəst formada fəaliyyət göstərməsinin təmin olunmasını və milli sığorta bazarın xüsusiyyətləri olan bir sıra atributlar – bank, vergi, və digər orqanların qarşılıqlı əlaqəsinin yaradılmasından ibarətdir.

Sığorta təşkilatlarında sığorta riskinin qiymətləndirilməsi və sığorta firmalarının fəaliyyətindən, nəzərdə saxlanması, onların gələcək fəaliyyəti və mövcud vəziyyətinin düzgün şəkildə analiz edilməsində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta riskinin şirkətlər tərəfindən öz fəaliyyətlərində əsas amil kimi diqqətdə saxlanması davam həmin şirkətin, müxtəlif sığorta növləri üzrə milli sığorta bazarından sığortalılarla müəyyən olunmuş növ üzrə sığorta rəsmiləşdirilməsini həyata keçirilməsində zəruri hesab edilir.

Sığorta sahəsində marketinq xidməti sisteminin yaradılması sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin daha təkmil formada davam etdirilməsində mühüm rol

oynayır. Sığorta marketing xidməti özündən bir sıra məsələləri aid edir ki, bunlara aşağıdakılar aiddir

Sxem 3.1. Sığorta marketing xidməti sisteminin tərkib hissələri

Azərbaycanda sığorta siyasətinin yerinə yetirilməsi və bu zaman dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsindən istifadə edilməsi ölkəmizdə sığorta sisteminin dünya standartları səviyyəsində qurulmasından çox mühüm rol oynayır. Sığorta fondlarının qanunvericiliyi çərçivəsində, ölkəmizdə milli gəlir və milli sərhədindən ayrılmalara hesabına yaradılması da bu sahədə təkmilləşdirmədə əsas üsullardan biri hesab edilir. Sığorta şirkətlərinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi, ilk növbədə rəqabət üstünlüyünə malik olmaq və eləcə də həmin şirkətlərin milli sığorta bazarında təklif etdiyi sığorta xidmətlərindən asılı olaraq dəyişir. Belə ki, milli sığorta bazarından sığorta məhsulları nə qədər çox olarsa, bu sığorta şirkətlərinin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması baxımından o qədər faydalı hesab edilir. Sığorta banklarının, sığorta bazarından təşkilatlarının fəaliyyətinin genişləndirilməsində mühüm rolu vardır. Belə ki sığorta xidmətlərindən istifadə edən müştərilərin öz maliyyə aktivlərindən istifadə məqsədilə müxtəlif sığorta bankını seçirlər və bu zaman həmin bankların özlərinə müştəri cəlb etməsi və bu istiqamətdə rəqabət olduqca genişlənir.

Sığorta münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi, bu istiqamətdə normativ bazanın formalaşdırılması və müxtəlif dövr ərzində sığorta ilə əlaqədar qəbul edilən qanunlarda və normativ aktlarda, zaman keçdikcə, mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması sığorta münasibətlərinə və ümumilikdə sığorta şirkətlərinin səmərəli fəaliyyətinə şərait yaradan əsas məsələlərdən biri hesab edilir. Sığorta münasibətlərini və ümumilikdə bu sığorta təşkilatlarının qanunvericilik çərçivəsində fəaliyyət göstərməsi, dövlətin sığorta sahəsinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar yerinə yetirdiyi siyasətin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Ölkəmizdə sığorta şirkətlərinin sayının getdikcə artması və eləcə də regionlar üzrə sığorta şirkətlərinin nümayəndəliklərinin yaradılmasına, bu sahənin mütəmadi olaraq inkişafına gətirib çıxarır.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin gələcəkdə dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və buna müvafiq olaraq vonların səmərəliliyinin artırılması, bu istiqamətdə təkmilləşdirilmə mexanizmləri bir sıra məsələlərinin, yerinə

yetirməsini tələb edir. Bu məsələlərin diqqət mərkəzində saxlanması da Azərbaycandan Milli sığorta bazarında sığorta fəaliyyətinin səmərəliyinin artırılması baxımından zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Ölkəmizdə sığorta şirkətləri və milli sığorta bazarında sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar məsələlərlə bağlı maarifləndirmə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi – müstəqillik əldə etdikdən sonra sığorta sisteminin stabil formada inkişafı ümumilikdə sığorta sahəsi ilə əlaqədar əhali arasında maarifləndirmə tədbirlərini zəruri etmişdir. Bu baxımdan sığorta fəaliyyətinin səmərəliyinin artırılması nöqteyi nəzərindən sığorta haqqında əhalinin daha çox məlumat alması üçün müəyyən informasiya agentlikləri reklam xidmətləri və regionlar üzrə xüsusilə də iri sığorta şirkətlərinin filialları yaradılmalıdır.
2. Sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi –sığortalının müvafiq sığorta şirkəti ilə sığorta rəsmiləşdirilməsi vasitəsilə onun öz əmlakını, həyatının və ümumilikdə müəyyən bir sığorta xidmətindən istifadə edir. Bu zaman isə sığorta xidmətlərinin keyfiyyəti, adətən sığortalının hər hansı bir itki baş verdiyi zaman istifadə etdiyiniz sığorta növü üzrə ona dəyən zərərin kompensasiya edilməsi ilə ölçülür. Belə olduqda sığorta şirkətləri sığorta xidmətlərinin daha keyfiyyətli olması üçün müştəriləri onların müraciəti zamanı riski qəbul etməli, bununla yanaşı sığortalılara sığorta ödənişinin vaxtında çatdırılması baxımından operativ şəkildə fəaliyyət göstərməlidirlər.
3. Milli sığorta bazarında yeni rəqabət şəraitinin formalaşdırılması – sığorta şirkətləri bazardan daha səmərəli fəaliyyət göstərmək məqsədi ilə ümumilikdə və rəqabət qabiliyyəti xidmətlər təklif etməli və bunun bütün üsul və metodlarından istifadə etməlidirlər. Bu zaman sığorta şirkətləri rəqiblərin mövqeyini düzgün şəkildə müəyyən etməli və buna uyğun özlərinin sığorta fəaliyyəti üzrə strategiyasını formalaşdırmalıdırlar. Bu zaman bir neçə elementin öz fəaliyyətlərində nəzərə alması da çox mühüm

əhəmiyyət kəsb edir və səmərəli fəaliyyətin əsas göstəricisi kimi çıxış edir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- sığorta şirkətləri, yenilikçi və yaradıcı olmalıdır ;
- öz fəaliyyətlərini genişləndirmək üçün müxtəlif yerlər üzrə nümayəndəliklərin yaratmalıdır ;
- daimi inkişaf yönümlü fəaliyyət göstərməlidirlər ;

Ölkəmizdə sığorta fəaliyyətinin inkişafı baxımından xarici təcrübədən istifadə və bu prosedə beynəlxalq sığorta bazarlarının fəaliyyətinə nəzər salmaq.

İlk öncə Almaniyada sığorta fəaliyyətindən bəhs edərkən əvvəlcə, qeyd etməliyik ki, burada sığortası fəaliyyəti ilə əlaqədar hər hansı bir məhdudiyəti mövcud deyildir. Almaniyada fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin sərbəst formada fəaliyyət göstərərək, özlərini və öz təklif etdikləri sığorta məhsullarına uyğun müştərilərə qiyməti müəyyən edirlər, lakin buna baxmayaraq, sığorta işi cüzi bir miqdarda olsa, o, dövlət tərəfindən tənzimlənir. Sığortası sahəsində 19-cu əsrdən etibarən sığorta olunan şəxslərin maraqlarına Almaniyadan dövlət tərəfindən sığorta nəzarətinin obyektinə çevrildi. Bu dövrdə sığortaya aid sığorta şirkətlərinin mövqeyi ilə qanunu ilə idarə olunması kimi bir qanun qüvvəyə mindi və bu qanunla sığorta cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə nəzarət daha da gücləndirildi. Berlində 20-ci əsrdən etibarən sığorta nəzarəti hüququ ümumilikdə ölkədə fəaliyyət göstərən bütün sığorta təşkilatlarından nəzarətə məruz qoydu. Bu nəzarətin ciddiliyi özündə bu sistemin 3 xüsusiyyətini birləşdirir ki, onlar

1. Normativ sistem ;
2. Aşkarlıq sistemi ;
3. Maddi dövlət nəzarət sistemi idi

Bunlardan ən əhəmiyyətlisi, dövlətin maddi nəzərə sistemidir ki, digər sistemləri, ümumilikdə bu sistem altında birləşərək ölkədə sığortalıların maraqlarının təmin edilməsindən və eləcə də sığorta təşkilatlarının öhdəliklərinin pozulması vasitəsilə onların məruz qaldığı təhlükədən qorunmasına istiqamətlənmişdir.

Fransada sığortanın fəaliyyətinin tənzimlənməsində əsas rol oynayan qanunvericilik aktı kimi sığorta Məcəlləsi üstünlük təşkil edir. Sığorta Məcəlləsinə uyğun formada sığorta fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi zamanı hər hansı bir sığorta növündən istifadə etmək üçün maliyyə Nazirliyinin Xəzinədarlıq İdarəsindən icazə almaq ehtiyacı yaranır. Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətində maliyyə vəziyyətinin təhlilini isə sığorta fəaliyyətinin nəzarəti üzrə komissiya yerinə yetirir. Ümumilikdə, bu istiqamətdə nəzarətin həyata keçirilməsinin əsas məqsədi, sığorta fəaliyyətindən sığortaçıların maraqlarının təmin edilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə Fransada müxtəlif dövrlər ərzində bir sıra müxtəlif təyinatlı qərarlar qəbul edilmişdir.¹⁴

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrindən sığorta sahəsinin inkişafı, xüsusilə, 1980-ci illərin sonundan etibarən iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq formalaşmışdır. Belə ki, bu dövlətlərdən sığorta sahəsi həmin dövrə qədər dövlətini intisarında idik. Intizar aradın qaldırılması sığortaya olan marağın daha da artmasını və bu istiqamətdə özəl sığorta şirkətlərinin formalaşmasına gətirib çıxardı. Zaman keçdikcə ölkələrdə milli sığorta bazarı formalaşaraq və onun tənzimlənməsi ilə əlaqədar müxtəlif normalar və qanunverici bazası yaradılaraq təkmilləşdirildi və müxtəlif sığorta nəzarəti orqanlarının fəaliyyəti təşkil edildi.

¹⁴ Bəybala Xankişiyev "Sığorta fəaliyyətinin əsasları" Bakı, 2006

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkəmizdə sığorta sahəsinin inkişaf etməsi, müstəqillikdən sonrakı dövrdə sığorta münasibətlərinin inkişafı nəticəsində reallaşmışdır. Azərbaycanda sığorta sahəsinin inkişafının müxtəlif özəl sığorta şirkətlərinin yaranması, nəticə etibarilə milli sığorta bazarının formalaşmasına və bu bazarda fəaliyyət göstərən sığorta firmaları tərəfindən də əhalinin tələbatlarına uyğun sığorta məhsullarının təqdim edilməsinə başlanılmışdır. Sığorta münasibətləri inkişaf etdikcə milli sığorta bazarında səmərəliliyin artırılması istiqamətində sığorta firmalarının fəaliyyəti çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə milli sığorta bazarından bəhs edərkən bu istiqamətdə səmərəliliyinə nail olunması Azərbaycanda formalaşan, sığorta sistemi və vahid qanunvericilik bazası, eləcə də bir çox məsələlərlə əlaqəlidir. Müxtəlif dövrlər ərzində ölkəmizdə sığorta fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı tədbirlərin reallaşmasının eləcə də sığorta fəaliyyəti haqqında bütün bunlarla yanaşı, sosial müdafiənin gücləndirilməsi məqsədilə “Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, “Tibbi sığorta haqqında” və ümumilikdə “Sosial sığorta haqqında” və bir çox sığorta sahəsinə aid qanunlar qəbul edilmişdir. “Dövlət qulluqçuların icbari sığortası”, “İcbari ekoloji sığorta haqqında “ qəbul edilən qanunlar ümumilikdə, sığorta sektorunun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi hüquqi üsullarla yerinə yetirərək ətraf mühitin qorunması və ekoloji təhlükəsizlik məqsədi ilə və yaxud da əhalinin sağlamlığı, həyat və təhlükəsizliyinin qorunması məqsədilə bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir.

Sığorta firmalarının milli sığorta bazarında səmərəli formada fəaliyyət göstərməsi və sığorta bazarının inkişafından rolu onların öz fəaliyyətləri çərçivəsində daima təkmilləşmə ilə əlaqədar müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi və sığorta şirkətləri tərəfindən məhsullarına, əhali tərəfindən əhali vasitəsilə tanınması üçün reklam və kampaniyaların aparılması bununla yanaşı, rəqabət qabiliyyətli xidmətlərin təklif edilməsi eləcə də təqdim edilən bu xidmətlərin

keyfiyyətini mütəmadi formada yüksəldilməsi milli sığorta bazarından inkişafın əsas göstəricilərindən hesab edilir. Sığorta sahəsində olan təcrübəli və peşəkar kadrların olması bu sahənin artım dinamikasına olduqca müsbət təsir göstərir. Qeyd etdiyimiz bu məsələlər, tədqiqat işini müxtəlif bölmələrdə təhlil edilmiş və bununla əlaqədar ümumiləşmiş nəticələrdən müxtəlif təyinatlı olan təkliflər əldə edilmişdir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. müasir dövrdə milli sığorta bazarında təmsil olunan sığorta şirkətləri tərəfindən rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı genişləndirmək və bazara rəqabətə davamlı xidmətlərin təklif edilməsi zəruri hesab edilmişdir. ;
2. əhəlinin sığorta haqqında məlumatlandırılması və bu istiqamətdə maarifləndirmə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi milli sığorta bazarında olan sığorta xidmətlərindən istifadənin genişlənməsinə səbəb olacaqdır ;
3. Sığorta rəsmiləşdirilməsinin yerinə yetirilməsi zamanı sığortaçı və sığortalı arasında bu istiqamətdə sığortalının özünü sığortaladığı sığorta növü üzrə daha çox məlumat alması, gələcəkdə bu istiqamətdə qarşıya çıxacaq problemlərin aradan qaldırılmasına təsir göstərəcəkdir. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, çox zaman sığortaçılar tərəfindən verilən sığorta müqaviləsi, sığorta olunan tərəfindən oxunmur . Bu zaman sığorta olunan, sonradan yarana biləcək hər hansı bir problem zamanı sığorta şirkətinin günahkar hesab edir. Beləliklə də, ümumilikdə bu proses sığorta bazarına mənfi təsir göstərir.
4. Sığorta bazarının inkişafı və sığorta fəaliyyətinin daha düzgün formada təşkil edilməsi ilə əlaqədar xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə müasir dövrdə sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsi nöqtəyi nəzərdən çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də sığorta şirkətləri daima beynəlxalq sığorta bazarlarına araşdırmalar və xarici ölkə təcrübələrini öz sığorta fəaliyyətlərində tətbiq etməyə üstünlük verməlidirlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2013, ARDSK , Bakı 2013
2. Azərbaycan Respublikasının “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanunu . AR Milli Məclisi 25.12.2007 tarixli qərarı
3. Akif Kərimov “Sığorta” Bakı, 2000
4. A.M.Kərimov “Maliyyə” , 2001
5. Bəybala Xankişiyev “Sığorta” Bakı, 2005
6. Bəyalı Ataşov “Maliyyə Bazarları” Bakı, 2016
7. Bağırov Damət “Maliyyə” 2011
8. Bəybala Xankişiyev “Sığorta fəaliyyətinin əsasları” Bakı, 2006
9. Əliyeva Gülşən Elşən qızı “Sığorta təşkilatlarının maliyyə resursları və onların artırılması yolları” mag, dis. Bakı, 2015
- 10.Xudiyev N.N “Sığorta işi” Bakı, 2003
- 11.Xudiyev N.N “Sığorta işi sığortaçının maliyyə potensialı və sığorta resurslarının idarə edilməsi “ Bakı, 2003
- 12.Xanhüseyn Kazımlı, İbrahim Quliyev “İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi” Bakı, 2011
- 13.Xudiyev Nizami “Azərbaycan milli sığorta bazarının formalaşdığı şəraitdə sığorta resurslarının idarə edilməsi mag dis, Bakı 2010
- 14.İ.M.Abbasov, İ.C.Həsənov “Sığorta işinin təşkili “ Bakı, 2013
- 15.İmanov Niyazi “Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti və onun tənzimlənməsi problemləri” iq.el.na.al.də.al.tə.ed.dis Bakı, 2008,
- 16.Qeybulla Qeybullayev “İqtisadi risk nəzəriyyəsinin əsasları” , Bakı, 2003
- 17.Qarayev F.M “ Sığorta bazarı maliyyə bazarının tərkib hissəsidir: İqtisadiyyat qəzeti , 2003
- 18.Məmmədov Saleh “Maliyyə” Bakı, 1997
- 19.M.Y.Məhərrəmov “Sığorta işi haqqında qısa məlumat və terminlərin lüğəti” Bakı, 2003

20. Nazim Əhmədov “Maliyyənin əsasları” Bakı, 2016
21. Prof. B. A. Xankişiyev, P. N. Abdullayev “Sığorta işi” Bakı, 2004
22. “Sığort” Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar toplusu, Bakı, 2005
23. Sadıqov M, Hüseynov A, Zeynalov V “Korporativ maliyyə” Bakı, 2007
24. Səmədov Turan “Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resurslarının idarə olunması problemləri” mag, dis, Bakı 2015
25. Гвозденко А.А “Основы страхования” М, 2004
26. Сплетухов Я.А, Жуков Е.Ф. Страхование Учебное Пособие, 2012
27. Гвозденко А.А. Основы страхования. Финансы и статистика, 2004
28. Банасинский А. “Теория страхования”, 2002
29. Александрова Т.Г., Мещерякова О.В. «Коммерческое страхование», Москва 2012
30. Воблий К.Т. «Основы экономики страхования», Москва 2007
31. Г.В. Чернова. Страхование. Учебник. Москва, 2009
32. https://az.wikipedia.org/wiki/Məhdud_Məsuliyyətli_Cəmiyyət
33. <https://az.wikipedia.org/wiki/Sığorta>
34. http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=32
35. <http://www.maliyye.gov.az>
36. <http://banker.az>
37. <http://www.stat.gov.az>

ANNOTATION

Insurance relations are considered an important part of the organization of the national insurance market, formed on the basis of demand and supply in the economy in various insurance provides financial exchanges. Accordingly, we can note that the formation of insurance relations in the country after gaining independence, a number of important steps have been taken and decisions were made. By the decree of President of Azerbaijan Republic "On insurance" for the development of insurance business in the adoption of the law, properly and professionally to have played a very important role in the implementation. The establishment of the insurance market in the country in line with the increase in the demand for insurance in a number of different private insurance companies also resulted in the creation. In addition, the development of the national insurance market, the country's economic situation, the financial stability of income, depending on the activity of insurance companies dəyisirBasqa In other words, the development of the national insurance market, other sectors of the economy associated with it. The structure and volume of the dissertation. Thesis introduction, chapter 3, paragraph 9, conclusions and suggestions, literature list, refer to the sources of structure is as follows: "the basic concepts of insurance, the insurance market and its social and economic substance" at the 1st chapter of Insurance the information, given the mechanism of action of the insurance market and insurance risks in the insurance market have been analyzed. "The analysis of the current situation of the insurance system and the national insurance market, in Chapter 2 was analyzed the current state of the insurance market in the country or the national insurance system is reflected in the formation of the theoretical basis. "In modern times, the improvement of the national insurance market trends and challenges of raising its efficiency, improving the third chapter of the national insurance market and foreign experience in this area is reflected in the role and other issues.

АННОТАЦИЯ

Страховые отношения считаются важной частью организации национального страхового рынка, формируется на основе спроса и предложения в экономике в различных страховых предоставляет финансовые обмены. Развитие страхового рынка в результате сбора страховых средств фондов и страховых компаний, чтобы предложить страховые услуги в сочетании с широким спектром развивается население. Соответственно, мы можем отметить, что формирование страховых отношений в стране после обретения независимости, ряд важных шагов, которые были приняты и были приняты решения. Указом Президента Азербайджанской Республики «О страховании» для развития страхового бизнеса в принятии закона, правильно и профессионально сыграли очень важную роль в осуществлении. Создание страхового рынка в стране в соответствии с увеличением спроса на страхование в ряде различных частных страховых компаний также привели к созданию. Структура и объем диссертации. Введение Thesis, глава 3, пункт 9, выводы и предложения, список литературы, относятся к источникам структуры *ibarətdirTədqiqat* выглядит следующим образом: "основные понятия страхования, страхового рынка и его социально-экономической сущности" в 1-й главе страхования информация, учитывая механизм действия страхового рынка и страховых рисков на страховом рынке, были проанализированы. "Анализ текущей ситуации системы страхования и национального рынка страхования, в главе 2 было проанализировано текущее состояние страхового рынка в стране или национальной системы страхования находит свое отражение в формировании теоретической основы.

Referat

Sığorta münasibətlərinin təşkilinin mühüm tərkib hissəsi hesab edilən milli sığorta bazarında müxtəlif sığorta xidmətləri tələb və təklif əsasında formalaşaraq iqtisadiyyatda maliyyə möhtəkirliyini təmin edir. Milli sığorta bazarının inkişafı nəticə etibarilə sığorta fondlarına pul vəsaitlərinin toplanması və sığortaçıların əhaliyə geniş çeşidli sığorta xidmətlərinin təklif edilməsi ilə əlaqəli olaraq inkişaf edir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, ölkəmizdə müstəqillik əldə edildikdən sonra sığorta münasibətlərinin təşəkkülü istiqamətində bir sıra mühüm addımlar atılmış və qərarlar qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun qəbul edilməsi sığorta işinin inkişafına, düzgün və peşəkarcasına icra edilməsində çox mühüm rol oynamışdır. Ölkəmizdə sığorta bazarının yaranması ümumilikdə sığortaya olan tələbin artması istiqamətində bir sıra müxtəlif özəl sığorta şirkətlərinin yaranması ilə də nəticələndi. Bununla yanaşı, milli sığorta bazarının inkişaf ölkədəki iqtisadi vəziyyəti, əhəlinin gəlirləri sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədar maliyyə sabitliyindən asılı olaraq dəyişir. Başqa sözlə, milli sığorta bazarının inkişafı, iqtisadiyyatın digər sahələri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqəlidir.

]Tədqiqatın məqsədi və qarşıya qoyulan vəzifələr.Tədqiqat işinin məqsədini milli sığorta bazarının yaranması və fəaliyyət mexanizminin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin milli sığorta bazarının inkişafı nöqtəyi nəzərdən onun səmərəliliyinin daha da artırılması istiqamətində müxtəlif tövsiyə və təklifləri və bu istiqamətdə qarşıya çıxan problemlərin həlli yanaşmalarının hazırlanması təşkil edir. Sadaladığımız bu məqsədlərə uyğun müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Milli sığorta bazarının fəaliyyət mexanizminin müəyyən edilməsi və milli iqtisadi inkişaf modelinin təşəkkülündə asığortanın rolu ;

- Sığorta risklərinin idarə edilməsinin və müxtəlif sığorta növləri üzrə təsnifləşdirilməsinin milli sığorta bazarında əhəmiyyəti ;
 - Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi və milli sığorta bazarının formalaşması istiqamətində xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi ;
 - Azərbaycanda sığorta bazarının mövcud vəziyyətinin təhlili və bu istiqamətdə meydana çıxan problemlərin həll edilməsi ;
 - Ölkəmizdə milli sığorta sisteminin formalaşması və inkişafının kompleks sistemə şəklinə təhlil edilməsi ;
- ✓ tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işinin nəticələri ölkəmizdə həyata keçirilən sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ümumilikdə milli sığorta bazarlarında övcud vəziyyətinin təhlili nöqtəyi nəzərindən müxtəlif sığorta təşkilatları tərəfindən sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsində istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin quruluşu aşağıdakı kimidir :

“Sığortanın əsas anlayışları, sığorta bazarı və onun sosial-iqtisadi mahiyyəti” adlı 1-ci fəsildə sığorta haqqında ümumi məlumatlar verilmiş, sığorta bazarının fəaliyyət mexanizmi və sığorta risklərinin sığorta bazarında rolu təhlil edilmişdir. “Azərbaycanda sığorta sistemi və milli sığorta bazarında mövcud vəziyyətin təhlili adlı 2-ci fəsildə ölkəmizdə sığorta bazarının mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş və ya milli sığorta sistemi formalaşmasının nəzəri əsasları öz əksini tapmışdır. “Müasir dövrdə milli sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və onun səmərəliliyin artırılması problemləri adlı üçüncü fəsildə milli sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə xarici təcrübənin rolu və digər məsələləri əks olunmuşdur.